

ॐ

શ્રીઉપનિષદો

(પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રીનસુરામશર્મા—પ્રણીત તાત્પર્યદીપિકાનામની ગુજરાતીટીકાસહિત
ઈસ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, કારિકાસહિત માંડૂક્ય, તેતિરીય, એતરેય,
છાંદોગ્ય, બૃહદારણ્યક, શ્વેતાશ્વતર ને કેવલ્ય એ બાર ઉપનિષદો તથા
૧૦૬ ઉપનિષદોનો ગુજરાતીમાં અગત્યનો સાર)

મુંબઈ નિવાસી સ્વ. શેઠ રાજસી કવરાજના આત્મકલ્યાણાર્થે
: છપાવી પ્રકટ કરનાર :
સ્વર્ગસ્થના લયુબંધુ સ્વ. શેઠ જીદવજી કવરાજ
અને તેમના સુપુત્રો—મુંબઈ

મૂલ્ય
રૂ. ૧૩૫-૦૦

ૐ

શ્રીઉપનિષદો

(પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રીનથુરામશર્મા—પ્રણીત તાત્પર્યદીપિકાનામની ગુજરાતીટીકાસહિત
ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, કારિકાસહિત માંડુક્ય, તૈત્તિરીય, ઐતરેય,
છાંદોગ્ય, બૃહદારણ્યક, શ્વેતાશ્વતર ને કેવલ્ય એ બાર ઉપનિષદો તથા
૧૦૬ ઉપનિષદોનો ગુજરાતીમાં અગત્યનો સાર)

મુંબઈ નિવાસી સ્વ. શેઠ રાજસી જીવરાજના આત્મકલ્યાણાર્થે
: છપાવી પ્રકટ કરનાર :
સ્વર્ગસ્થના લઘુબંધુ સ્વ. શેઠ જાદવજી જીવરાજ
અને તેમના સુપુત્રો—મુંબઈ

“તાવદ્ગર્જન્તિ શાસ્ત્રાણિ જમ્બુકા વિપિને યથા ।
ન ગર્જન્તિ મહાશક્તિર્યાવદ્દેદાન્તકેસરી ॥”

જ્યાંસુધી અરણ્યમાં મહાબળવાન સિંહ ગર્જના કરતો નથી ત્યાંસુધી જેમ
શીઆબો ત્યાં ગર્જના કરે છે તેમ જ્યાંસુધી મનુષ્યના સમૂહમાં લોકોત્તર એવા
વેદાંત—સિદ્ધાંતની યથાર્થ ગર્જના થતી નથી ત્યાંસુધી ત્યાં અન્ય લૌકિક શાસ્ત્રોના
સિદ્ધાંતોની મિથ્યા ગર્જના થયા કરે છે.

(સર્વાધિકાર આનંદાશ્રમ—બીલખાને સ્વાધીન)

મૂલ્ય

રૂ. ૫૫-૦૦

સાતમી આવૃત્તિનો ઉપોદ્ઘાત

આ ગ્રંથની ૬ શ્રી આવૃત્તિની પ્રતો કેટલાક સમયથી ખલાસ થઈ જતાં, આ સાતમી આવૃત્તિનું પ્રકાશન કરતાં આનંદ થાય છે. ગઈ આવૃત્તિના પ્રકાશનવેળા જ કાગળ તથા છપાઈની મજૂરીમાં વધારો થયાનું જણાવ્યું છે, પણ તે પછીના ટૂંકા સમય ગાળામાં કાગળ તથા અન્ય મુદ્રણસામગ્રીના મૂલ્યમાં અને છપાઈ તથા બાંધણીની મજૂરીમાં અભૂતપૂર્વ વધારો થતાં આ આવૃત્તિની પ્રતનું મૂલ્ય ઘણું વધવા પામ્યું છે. પુસ્તકો શક્ય તેટલા ઓછા ખર્ચે છપાવી તૈયાર કરાવવાનો આ સંસ્થાનો પ્રયાસ આરંભથી જ રહ્યો છે, પરંતુ બહારના અનિવાર્ય પરિબળોનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. આનંદાશ્રમના ભૂતપૂર્વ મંત્રીશ્રી સદ્. શ્રીકેશવલાલ કરશનજી ઓજા, જેમણે સુદીર્ઘકાળપર્યંત મંત્રીપદે રહી અસાધારણ નિષ્ઠાથી સંસ્થાના માધ્યમદ્વારા સંસ્થાપકશ્રીની સેવા કરી હતી, તેઓ નવી આવૃત્તિની પ્રતના મૂલ્યમાં થનાર વધારાથી સંચિત હતા અને મૂલ્ય ઘટાડવાના ઉપાય શોધતા હતા. સદ્ગતની આ શુભ ભાવનાને સંતોષવા સદ્ગતના સુપુત્ર શ્રીકૈનાલાલ ઓજાએ રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની રકમ પૂજ્યપાદશ્રીની પાવન સેવામાં અર્પણ કરેલ છે. આ રકમમાંથી રૂ. ૧૦,૫૦૦ આ આવૃત્તિની પ્રતનું મૂલ્ય ઘટાડવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યા છે, અને બાકીના રૂ. ૧૪,૫૦૦ અનામત રાખી, તેનું વ્યાજ એકત્ર કરી, જ્યારે જ્યારે આ ગ્રંથની નવી આવૃત્તિનું પ્રકાશન થશે ત્યારે ત્યારે પ્રતનું મૂલ્ય ઘટાડવામાં વ્યાજ ઉપયોગમાં લેવાશે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથની ભવિષ્યની પ્રત્યેક આવૃત્તિનું મૂલ્ય ઘટાડવા માટેની સ્થાયી વ્યવસ્થા પોતાના શ્રીનાથધામવાસી સદ્. પિતાશ્રીના પુણ્યસ્મરણાર્થે કરવા માટે શ્રીકૈનાલાલભાઈ ધન્યવાદના અધિકારી છે.

શ્રીત્રિપુરારિપૂર્ણિમા
સં. ૨૦૪૫

મેનેજીંગ ટ્રસ્ટીમંડળ
આનંદાશ્રમ, ભીલખા

★ સં. ૨૦૫૫ માં આ ઘાતા તરફથી આ હેતુ માટે વિશેષ રૂ. ૧૦,૫૦૦ અર્પણ થતાં, હવે પછી રૂ. ૨૫,૦૦૦ નું વ્યાજ આ હેતુ માટે વપરાશે.

છઠ્ઠી આવૃત્તિનો ઉપોદ્ઘાત

વેદાંતના આ અતિ મહત્વના ગ્રંથની પાંચમી આવૃત્તિ ખલાસ થતાં અને જિજ્ઞાસુઓની માગણી શરૂ હોવાથી તેની આ છઠ્ઠી આવૃત્તિ બહાર પાડતાં ટ્રસ્ટીમંડળને આનંદ થાય છે.

આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિનું પ્રકાશન ભક્તિભાવપૂર્વક સ્વ. શ્રીરાજસીભાઈએ અને તેમના લઘુપુત્ર શ્રીજદવજભાઈએ શ્રમ લઈ ઉદાર સહાય આપી કરાવ્યું હતું, તે આ પુસ્તકમાં “ગ્રંથપ્રકાશકોનું સમર્પણ તથા નિવેદન”માં જણાવવામાં આવેલ છે.

આ છઠ્ઠી આવૃત્તિ છપાવવાના સમયે કાગળના અને છપામણીના ભાવો અત્યંત વધી ગયા અને આ આવૃત્તિ છપાવવાનો ખર્ચ રૂપીયા પંદર હજારથી વિશેષ આવશે એવો અંદાજ થયો. આ હકીકત સદ્ગત શ્રીજદવજભાઈના સુપુત્રોને નિવેદન કરતાં તેઓએ ખુબ જ ઉદારતાથી રૂ. ૮,૦૦૦ ની સહાય આપી, અને આ પુસ્તક છપાવવાનું શક્ય બન્યું.

શ્રીમગનલાલભાઈ (બાબુભાઈ) પોતાના સદ્ગત પિતાશ્રી

અને સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈને પગલે ચાલી શ્રીસદ્ગુરુચર-ધારવિંદની સેવા અને ભક્તિ એવી ને એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક કરે છે, અને પૂજ્યપાદ કૃપાનાથના મહિમાને પ્રસારિત કરી રહ્યા છે તે ગૌરવનો વિષય છે. તેમની આ ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને સેવા ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે, અને અનુકરણીય છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવા માટેનો સંપૂર્ણ ખર્ચ સ્વ. શેઠ જદવજી જવરાજ તથા તેમના સુપુત્રો તરફથી અર્પણ થયેલ હોઈ હવે પછીની સઘળી આવૃત્તિઓ પણ તેમના નામે પ્રસિદ્ધ થયા કરે એવી યોજના કરવામાં આવી છે.

આ મહત્વના ગ્રંથની કિંમત રૂ. ૧૮-૫૦ થાય છે, તેને બદલે શ્રીમગનલાલ જદવજીભાઈની અનુમતિસાથે ટ્રસ્ટીમંડળે રૂ. ૧૫-૦૦ રાખવાનું કરાવેલ છે.

પૂજ્યપાદ કૃપાનાથની કૃપા તેમના કુટુંબ ઉપર વરસતી રહ્યો એવી પ્રાર્થનાસાથે વિરમીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીમંડળ, આનંદાશ્રમ, ભીલખા.

ગ્રંથપ્રકાશકોનું સમર્પણ તથા નિવેદન

સંસારમાં મનુષ્યજન્મ પામીને સંસારમાં સરસા રહ્યા છતાં જેનું લક્ષ્ય મોક્ષપ્રાપ્તિનાં સાધનો સાધવામાં સદા તત્પર છે અને ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે જે સદા કટિબદ્ધ રહે છે તે જ મનુષ્યજીવનને સાર્થક કરે છે.

કમળની ઉત્પત્તિ કાદવમાંથી થાય છે, અને સદા જળમાં જ રહે છે છતાં કમળની દૃષ્ટિ પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાન કાદવ તરફ કે જળ તરફ નહિ, પણ પોતાના પ્રાણાધાર પ્રિયતમ પ્રભુ સુર્યના તરફ જ સદૈવ રહે છે, અને તેના જ દર્શનમાં સદા રત રહે છે. એની દૃષ્ટિ સદા ઉન્નત રહે છે, અને પોતાના આરાધ્ય દેવના ધ્યાનમાં નિમગ્ન રહે છે. એની એ યોગ્યતાના કારણે જ એ

કમળ દેવના મસ્તકે બિરાજે છે. એવી જ રીતે જે મનુષ્ય સંસારના કાદવથી અને માયાના જળથી અલિપ્ત રહી પોતાના તારણહાર પ્રભુ તરફ દૃષ્ટિ રાખી તેનાં સ્મરણ, ધ્યાન અને દર્શનમાં નિમગ્ન રહે છે તે મનુષ્ય બ્રહ્મલોકનો—મુક્તિનો—મોક્ષનો અધિકારી થાય છે, અને અર્ખડ અવિનાશી સુખનો એ ભોક્તા થાય છે. કમળ જે પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાન અને નિવાસ-સ્થાનભણી દૃષ્ટિ રાખી તેમાં મમતાવાળું રહે તો તે કોલી—સરી—ને નષ્ટબ્રજ થઈ જાય છે, તેમ મનુષ્ય જે સંસારમાં જ રમમાણ રહે તો પુનરપિ જનનં પુનરપિ મરણં પુનરપિ જનની જગતે જીવનમ્ની રેટમાળામાંથી કદી છૂટી શકતો નથી.

પુણ્યશાળી જવાત્માઓ સંસારસાગરમાં ભયસૂચક દીવા-
દંડી તરફથી પોતાની જીવનનોકાને પાછી વાળી પરમધામરૂપ
ધ્રુવ તારકપ્રતિ દષ્ટિસંધાન રાખી તે તરફ નૌકા હંકારે તો તેઓ
મનુષ્યજન્મને ચરિતાર્થ કરી શકે છે.

એવા મોક્ષમાર્ગના પથિકવૃંદમાં સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈનું
નામ મુકી શકાય તેમ છે.

“શુચીનાં ક્રીમતાં ગેહે યોગધ્રોણમિજાયતે” એ શ્રી-
ગીતાવચન પ્રમાણે સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રમાં
વાંકાનેરપાસે પીપળિયા ગામે સંસ્કારી અને સુખી લોહાણા
કુટુંબમાં શ્રીમાનુ દા. જીવરાજ રણછોડાને ત્યાં સંવત્ ૧૯૩૯ ના
પોષ સુદિ ૫ ને તા. ૨૮-૧૨-૧૯૮૨ ના રોજ થયો હતો.
માતા-પિતાના ધર્મસંસ્કારોથી શ્રીરાજસીભાઈના જીવનને વધુ
ઓપ ચઢ્યો. નાનપણથી જ એમના જીવનનો ઝોક ધર્મ તરફ
હતો, પોતાના ધંધામાં ને જીવનમાં એમની ધર્મભાવના જણાઈ
આવતી.

નાનપણમાં ગામડામાં ઉપયોગપૂરતી કેળવણી લીધા પછી
એઓ પોતાના પિતાના ધંધામાં જોડાયા અને ગૃહસ્થજીવનની
શરૂઆત કરી. મહાસાગરના માછલાને સરોવર સંકુચિત
જણાય તેમ શ્રીરાજસીભાઈને પીપળિયાનું વ્યાપારીક્ષેત્ર બહુ
સંકુચિત લાગ્યું. એટલે એમણે વ્યાવસાયિક વિકાસ માટે મુંબઈ-
જેવું વિશાળ ક્ષેત્ર પસંદ કર્યું. ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં એમણે
પોતાની માતૃભૂમિ પીપળિયાથી પ્રસ્થાન કરી મુંબઈમાં વસવાટ
કર્યો. ગતજન્મના પુણ્યસંસ્કારોથી જેને પ્રકાશ લાખ્યો હોય,
જેનો ભાગ્યોદય થયો હોય, તેને સામગ્રી ને સાનુકૂળતા પણ
મળી રહે છે, તેની રીતે સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈને મુંબઈજેવા
વેપારપ્રધાન શહેરમાં સુંદર ક્ષેત્ર મળી આવતાં પોતાની
સાહસિક વૃત્તિને લઈને કાપડનો વેપાર એમણે શરૂ કર્યો.

નદી એના પ્રાકટ્યસ્થાન આગળ નાના ઝરણાજેવી હોય
છે, પણ આગળ વધતાં એ વિશાળ બને છે તેમ શ્રીરાજસી-
ભાઈનો વેપાર ધર્મપરંપરાક્ષતા, પ્રામાણિકતા અને ભલિનસાર
સ્વભાવને લઈને દિનપરદિન વધતો ગયો.

ધર્મની પાછળ અર્થ અને કામ દોડતાં આવે છે, પણ ઉચ્ચ-
કોટિનો આત્મા અર્થકામમાં લુબ્ધ થતો નથી, એનું લક્ષ્ય તો
મોક્ષ હોય છે. એટલે અર્થ ને કામમાં ઉદાસીનતા રાખી સદ્ગત
રાજસીભાઈએ મોક્ષમાર્ગનું અનુસંધાન રાખ્યું, છતાં **જ્યાપારે
વસતિ લક્ષ્મી** એ ન્યાયે એઓ લક્ષ્મીસંપન્ન બન્યા. વેપારમાં
પુણ્ય ધન પ્રાપ્ત કર્યું અને એ ધન પ્રામાણિકતાનું લોભાથી
આજે પણ ટકી રહ્યું છે. એમની દુકાન આજે પણ મુંબઈ-
કોલાબામાં એમના કીર્તિસ્તંભરૂપે મોજુદ છે, અને તેનો વહીવટ
તેમના લઘુબંધુ શ્રીયુત જદવજીભાઈ ચાલતી આવેલી પ્રણા-
લિકા પ્રમાણે ચલાવી રહ્યા છે. વરીલબંધુ રાજસીભાઈની સંપૂર્ણ
છાપ શ્રીજદવજીભાઈમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પ્રત્યેક નાનીમોટી
ધર્મપ્રવૃત્તિમાં એઓ મોખરાનું સ્થાન દીધાવે છે.

ભવાત્મકમાં ભુલા પોલા જીવાત્માને મોક્ષના રાજમાર્ગે
ચઢાવનાર શ્રીસદ્ગુરુ છે અને મોક્ષમંદિરની ચાવી પણ સદ્-
ગુરુના હાથમાં છે. કોઈ પણ સ્થળે પહોંચવામાં સ્વપ્રયત્ને રાજ-
માર્ગે જતાં માણસને વાર લાગે છે ને પ્રવાસ કષ્ટસાધ્ય થઈ પડે

છે, પણ કોઈ ભોમિયાનો સાથ મળે તો તે ટૂંકે માર્ગે યથાસ્થાને
પહોંચી શકે છે તેમ સદ્ગુરુ કેરીના માર્ગે થઈને મોક્ષમંદિરના
યાત્રાળુને સત્વર તેના સ્થાનપર મુકી દે છે. સંસારસાગર તરીને
મોક્ષરૂપ સામે ડિનારે પહોંચવા માટે સદ્ગુરુરૂપ કર્ણધારનો
આશ્રય લીધાવિના ચાલતું નથી. પ્રાતઃસ્મરણીય સંતશિરોમણિ
શ્રીતુલસીદાસજીએ પણ કહ્યું છે કે, “**ગુરુ ચિનુ મવનિધિ તરહિં
ન કોઈ જો ચિરિજિ જાહસમ હોઈ**”” આ સત્ય શ્રીરાજસી-
ભાઈને સમજાયું એટલે તેમને શ્રીસદ્ગુરુના શરણની તાલાવેલી
લાગી. “શોધે તેને જેડ” એ લોકોક્તિ પ્રમાણે એમણે શ્રીસદ્-
ગુરુની શોધ કરવા માંડી. તપાસ કરતાં એમને જણાયું કે સૂર્ય-
સમાન જ્ઞાનપ્રકાશવાળા બ્રહ્મનિષ્ઠ ને શ્રોત્રિય આચાર્યદેવ
શ્રીમનુ નચુરામશર્માજી શ્રીબીલખા-આનંદાશ્રમમાં બિરાજે છે,
અને અનેક પુણ્યશાળી જીવો તેઓશ્રીના ચરણકમળનું શરણ
લઈ આત્મકલ્યાણ સાધી રહ્યા છે. એ સૌનો દંડ નિશચ છે કે:-
અપારસંસારસમુદ્રમધ્યે નિમજ્જતાનાં શરણં કિમસ્તિ ।

કલ્યાણકર્મો ચ સુખાગ્ન્યલભ્યા શ્રીનાથપાદમ્બુજલદીર્ઘનીકા ॥

[અપાર સંસારસમુદ્રમાં ડૂબતા-ગળકાં ખાતા-મનુષ્યનું
સાચું શરણ સદ્ભાગ્યના યોગે પ્રાપ્ત થયેલી તથા કલ્યાણ
કરનારી શ્રીનાથચરણકમળરૂપી નૌકા જ છે.]

આ મંગળ સમાચાર પ્રાપ્ત થતાં શ્રીરાજસીભાઈએ શ્રી-
આનંદાશ્રમમાં જઈ ભવોદયિષી તારક શ્રીસદ્ગુરુનું શરણ લીધું
અને તેઓશ્રીની દીક્ષા લીધી. સમર્થ સદ્ગુરુની દીક્ષા પ્રાપ્ત
કર્તા પછી એમના ધાર્મિક સંસ્કારોને ઘણું પોષણ મળ્યું. એમના
વેપારમાં અને જીવનમાં ધર્મ પ્રાધાન્ય ભોગવી રહ્યો. એમના
વેપારમાં અને અર્થપ્રાપ્તિમાં પ્રામાણિકતા અને ધર્મભાવનાએ
મોટો ભાગ ભજવ્યો. એમને આગળ પડતા દેખાવાની વૃત્તિ
નહોતી, પણ સંગીનકાર્યમાં અને પાછળ રહીને કર્તવ્ય કરવા-
માં જ એ માનતા હતા. વિપુલ ધનસમૃદ્ધિ છતાં અતિશય
સાદાર્થી એઓ જીવન માળતા અને સુખવેલવમાં પણ જાજ-
કમળવત્ રહેતા હતા.

શ્રીસદ્ગુરુચરણશરવિદમાં એમની અખૂટ શ્રદ્ધા, સેવા અને
ભક્તિ ભીજીઓ માટે આદર્શરૂપ હતાં.

સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈની છાપ એમના ભાઈઓપર ને
કુટુંબ ઉપર બહુ દંઢ પડી હતી. એમના એક લઘુબંધુ શ્રીશંચર-
લાલ તો શ્રીસદ્ગુરુની દીક્ષા લઈ શ્રીઆનંદાશ્રમમાં શ્રીસદ્ગુરુ-
ચરણમાં જ ઘણો સમય નિવાસ કરતાં અને છેવટે એમનું શરીર
શ્રીસદ્ગુરુના સાન્નિધ્યમાં જ છૂટી ગયું, અને મરણને પણ
એમણે ધન્ય કર્યું. એમના બીજા લઘુબંધુ શ્રીજદવજીભાઈ પણ
દીક્ષિત છે, અને શ્રીસદ્ગુરુના અનન્ય ઉપાસક છે.

તેઓએ શ્રીઆનંદાશ્રમ-બીલખામાં નિત્ય કૃપાનાથને
થાળ પરાવાય એ માટે પણ અમુક રકમ આશ્રમમાં અર્પણ
કરેલી છે.

પૂજ્યપાદ સદ્ગુરુદેવે સ્વરૂપાવસ્થાન કયાં પાછી શિષ્ય-
સમુદાયે પોતાના તરફથી પોતાના આરાધ્ય સદ્ગુરુદેવના
પ્રતિમા કરાવી, ભવ્ય વિશાળ મંદિર બંધાવી, તેમાં-શ્રી-
દક્ષિણામૂર્તિ નાથમંદિર માંનેની પ્રતિષ્ઠા છે. એ પ્રસંગે

શ્રીરાજસીભાઈએ દ્રવ્યથી મોટી સેવા કરી હતી. તે ઉપરાંત એ મંગળપ્રસંગની કાચમની યાદગીરી સૌ દીક્ષિત બંધુઓને ત્યાં રહે એ હેતુથી એ મંગળ પ્રસંગે મુંબઈ, કરાંચી, ગુજરાત ને સૌરાષ્ટ્રમાંથી આવેલા સંક્રમે ગુરુબંધુઓને શ્રીરાજસીભાઈએ પોતાના તરફથી પિત્રાળના મોટા ખુમચાઓનું લ્હાવું કર્યું હતું.

વાંકાનેરમાં શ્રીજેઠર મહાદેવના શિવાલયસામે એમણે મોટો ચમત્તરો ચલાવ્યો છે. અમદાવાદના શ્રીઆનંદશ્રમમાં પણ એમણે સારો ફાળો આપ્યો છે.

વાંકાનેર હોસ્પિટલમાં તથા ભાગાશ્રમમાં પોતાની જમીન બક્ષિસ આપી સારી એવી રકમ ભેટ આપી છે.

પોતાની જન્મભૂમિ પીપળિયામાં એક શિવાલય બંધાવી તેમાં મહાદેવની સ્થાપના કરી જનતાને ધર્માભિમુખ થવાની પ્રેરણા આપી છે.

સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈએ પોતાનું ઉત્તરજીવન વ્યવહાર ને વેપારથી અળગું કરી આત્મશ્રેયાર્થે પ્રભુપરાયણતામાં ગામ્યું હતું. પૂજ્યપાદ ગુરુદેવનાં પુસ્તકોના પરિશીલનમાં અને સત્સંગમાં એમણે પોતાનું ઉત્તરજીવન વ્યતીત કર્યું હતું. સંવત્ ૨૦૦૪ ના વૈશાખ વદિ ૦) સોમ તા. ૭-૬-૧૯૪૮ ના

ત્રીજી આવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત.

સર્વ ઉપનિષદોનો અભિપ્રાય શો હશે તે જણવાની ઈચ્છા રાખનાર મનુષ્યોને વેદાંતપારંગ બ્રહ્મસંસ્થ મહાપુરુષો સર્વ ઉપનિષદોનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે હોવાનું શ્રુતિ, સ્મૃતિ ને પુરાણોનાં વચનોરૂપ પ્રમાણોથી ને તદ્દનુકૂલ સુપ્રકિતઓથી જણાવે છે:-

દેશ, કાલ ને વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત, સૂક્ષ્મતમ, અસંગ, (નિર્લેપ.) દુઃખસુખથી રહિત, સ્વાભાવિકસુખ-ધનરૂપ, પરમપવિત્ર, અવિકારી, પૂર્ણકામ, અક્રિય, પ્રશાંત, પ્રકાશ ને અંધકારથી વિલક્ષણ, નિશ્ચલ, ગંભીર, પ્રમાતા-પણાના કર્તાપણાના ભોક્તાપણાના સુખીપણાના ને દુઃખી-પણાના ભાવથી રહિત, વાણીવટે જેનું પૂરેપૂરું નિરૂપણ ન કરી શકાય એવું, મન જેના સ્વરૂપને વ્યાવહારિક પદાર્થોની પેઠે ન જણી શકે એવું, જાતિગુણાદિ સર્વ પ્રકારના વિશેષોથી રહિત, નિરપેક્ષસદ્ગુણ, નિરપેક્ષચૈતન્યરૂપ, નિરવયવ, નિરાધાર, સ્વયંપ્રકાશ, માયાથી તથા માયાનાં સર્વ કાર્પોથી પર, અદ્વિતીય, એક, કેવલ, દ્વંદ્વાતીત, નિરામય, ભયશોકથી રહિત, અજર, અમર, ક્ષુધાતુષાદિ ધર્મોથી રહિત, સર્વ પ્રાણીઓના અંતઃકરણની વૃત્તિઓના સાક્ષિરૂપ, સર્વ પ્રકારના ભેદરૂપ રહિતથી રહિત, ગૂઢ, દુર્દર્શ, સમભાવરૂપ, નિષેધના અવધિ-રૂપ, નિરૂપમ, અદશ્ય, અગ્રાહ્ય, છ પ્રકારના ભાવવિકારોથી અત્યંત રહિત અને ઉપનિષદોનાં "તત્ત્વમસિ" આદિ મહા-વાક્યોના લક્ષ્યાર્થરૂપ જે પરમતત્ત્વ છે તેને બ્રહ્મ કે પરબ્રહ્મ એવા નામથી કહેવામાં આવે છે. તે બ્રહ્મને આશરે તેની પ્રકૃતિનામની કોઈ અનિર્વચનીય શક્તિ રહેલી છે. તે શક્તિ બ્રહ્મની સત્તાથી જીવોના કર્મસંસ્કારો ફલ દેવા તત્પર થાય ત્યારે

રોજ આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરી એમણે પરમધામપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

શ્રીજદવજ્રભાઈ પણ પોતાના વડીલ બંધુને પગલે ચાલી રહ્યા છે, અને એમની શ્રીગુરુચરણારવિંદની ભક્તિ અને સેવા સદ્ગતની યાદ આપે તેવાં છે. ધનસામગ્રી-માનપ્રતિષ્ઠાની વિપુલતા છતાં પોતે જલકમલવત્ સાદાઈથી રહે છે. પોતાના વડીલ બંધુના પ્રતાપે જ આજનું સુખી જીવન છે એમ સમજી તેમના જ્ઞાણમાંથી યત્કિચિત્ પણ નિવૃત્તિ મેળવાય એ હેતુથી એમણે સદ્ગત શ્રીરાજસીભાઈના શ્રેયાર્થે પૂજ્યપાદ શ્રીગુરુ-દેવના પુસ્તકો પૈકી "શ્રીઉપનિષદો"નો ગ્રંથ પુનઃપ્રવક્ષ કરાવી તેની ૧૧૦૦ પ્રતિ શ્રીઆનંદશ્રમને સમર્પણ કરી છે. એમની એ જ્ઞાનપ્રચારની ધર્મપ્રવૃત્તિ અને શ્રીસદ્ગુરુચરણારવિંદપ્રતિ-ની ભક્તિ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે, તેમ જ અન્યને માટે અનુકરણીય છે.....હરિ: ઔં ॥

[નોંધ:-આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમ્યાન શ્રીજદવજ્ર-ભાઈનું અવસાન થવા પામ્યું છે, સદ્ગતની જન્મતિથિ સંવત્ ૧૯૮૦ શ્રાવણ સુદિ ૧૩ મંગળવાર તથા સદ્ગતની મરણ-તિથિ સંવત્ ૨૦૦૮ વૈશાખ વદિ ૫ બુધવાર-આ પ્રમાણે છે.]

આકાશાદિરૂપે પરિણામ પામી સર્વ જડપદાર્થોરૂપે ને જીવોનાં અંતઃકરણો, પ્રાણો, ઈન્દ્રિયો ને શરીરોરૂપે પ્રતીત થાય છે. પ્રકૃતિના શુદ્ધ ભાગને માયા ને પ્રકૃતિના મહિન ભાગને અ-વિદ્યા કહેવામાં આવે છે. માયામાં સંક્રમિત થયેલું ચૈતન ઈશ્વર ને અવિદ્યામાં સંક્રમિત થયેલું ચૈતન જીવ કહેવાય છે. એ જીવ-માં બંધમોક્ષની કલ્પના થાય છે. તે જીવ જ્યાંસુધી ભોગ્ય મનાતા વિષયોમાં વિરાગવાળો થતો નથી, ને પોતાના કૃતસ્થ-સ્વરૂપનો (અવિકારસ્વરૂપનો) આત્મવિચારવડે સાક્ષાત્કાર કરતો નથી ત્યાંસુધી તે ભવબ્રમણમાંથી ને દુઃખાનુભવથી મોકળો થતો નથી, જ્યારે તે જીવ શાસ્ત્રોક્ત નિષ્કામશુભકર્મો-થી પોતાના અંતઃકરણને શુદ્ધ એટલે દંશ્યવિષયોની તૃષ્ણાથી રહિત કરે છે, બ્રહ્મધ્યાનથી પોતાના અંતઃકરણની ચંચલતા દૂર કરી તેને સ્થિર કરે છે, અને વિવેકાદિ ને શ્રવણાદિ બ્રહ્મજ્ઞાનનાં સાધનોથી પોતાના અંતઃકરણને આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારવાળું કરે છે ત્યારે તે કૃતાર્થ થાય છે-કલ્પિત બંધથી રહિત થવારૂપ મોક્ષ પામે છે. જોવે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ એવો સર્વ ઉપનિષદોનો ઉપદેશ વા અભિપ્રાય છે.

આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે પ્રકટ થઈ હતી તે ખપી જવાથી, ને તેનું અધ્યયન કરવાની ઈચ્છા રાખ-નારાઓની તથા જિજ્ઞાસુઓની તે માટેની ઉપરાઉપર માગણી ચાલુ રહેવાથી આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

છાપવામાં થયેલી ભૂલો સંબંધ મેળવીને વાંચનારે સુધારીને વાંચવી. સાધનપંચક ઉપોદ્ધાતના અંતમાં હતું તેને મુખપૃષ્ઠની બીજી બાજુએ મૂકવામાં આવ્યું છે.

બીજી આવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિમાં કેવલ્યોપનિષદનો સાર આપવામાં આવ્યો હતો તેને બદલે આ બીજી આવૃત્તિમાં ચૈતાન્થતરોપનિષદની પછી કેવલ્યોપનિષદ મૂલ તથા તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. પ્રથમાવૃત્તિમાં બ્રહ્માનામાવલિ-સ્તોત્ર ચૈતાન્થતરોપનિષદની પછી હતું તેને બદલે આ બીજી આવૃત્તિમાં તે સ્તોત્ર ઉપનિષદોનો સાર પૂરો થયા પછી છેવટ મૂકવામાં આવ્યું છે. ઉપોદ્ધાત પછી વિવેકી સાધકી માટે સાધનપંચક મૂકવામાં આવ્યું છે. પ્રથમાવૃત્તિના પ્રત્યેક પુસ્તકના સ્થૂલપદાર્થનું મૂલ્ય છ રૂપીઆ હતું, તેમાંથી એક રૂપીઓ ન્યૂન કરી આ આવૃત્તિના પ્રત્યેક પુસ્તકના સ્થૂલપદાર્થનું મૂલ્ય પાંચ

રૂપીઆ રાખવામાં આવ્યું છે.

અનુકૂલ બુદ્ધિ રાખી જો અપનિષદસિદ્ધાંત યથાર્થ સમજવામાં આવે તો તે મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રતીત થતાં સર્વ તાપોનું અજ્ઞાનરૂપ કારણસહિત શમન કરી તેને બહુ પ્રિય લાગતા પરમાનંદનું ઉદાર હૃદયથી દાન કરે છે. એવી રીતે આ અપનિષદસિદ્ધાંત જ મનુષ્યને કૃતાર્થ કરનારો છે માટે પક્ષપાતનો ત્યાગ કરી તે સિદ્ધાંત સમજવા પોતાનું શ્રેય ઇચ્છનાર પ્રત્યેક વિવેકી મનુષ્યે ઘણામાં ઘણા આદરપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. ઈતિ શિવમ્.

પહેલી આવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત

અધિકારી મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિને પરમતત્ત્વની સમીપ લઈ જઈ—પરમતત્ત્વની સાથે અભેદભાવે સ્થાપન કરી—અવિદ્યા ને તેનાં કાર્ય શોકમોહાદિની ઐકાંતિક ને આત્મિક નિવૃત્તિ કરનારી બ્રહ્મવિદ્યા ઉપનિષદ કહેવાય છે. એ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર વેદના જ્ઞાનોપદેશ કરનાર ભાગો પણ ઉપનિષદમાં (બ્રહ્મવિદ્યામાં) હેતુભૂત હોવાથી ઉપનિષદ કહેવાય છે. વેદના સંહિતાભાગમાં તથા બ્રહ્મસૂત્રભાગમાં જેમ કેટલીક ઉપનિષદો છે તેમ તે બે ભાગથી ભિન્ન સ્વતંત્ર પણ કેટલીક ઉપનિષદો છે. ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, માંડૂક્ય, તેત્તિરીય, ઐતરેય, છાંદોગ્ય ને બૃહદારણ્યક એ દશ ઉપનિષદો વિશેષ પ્રાચીન તથા પ્રમાણભૂત ગણાય છે.^૧ ચૈતાન્થતર, કૌષીતિક, જાબાલ, મૈત્રા-

યણી, નૃસિંહતાપનીય, કેવલ્ય ને પરમહંસ આદિ બીજી કેટલીક ઉપનિષદો પણ પ્રાચીન મનાય છે. અલ્લોપનિષદ^૨ આદિ અન્ય કેટલીક ઉપનિષદો આધુનિક હશે એમ પણ તેમના વિષય તથા ભાષાથી જણાય છે. વર્તમાનકાલમાં દેવનાગરી અક્ષરોમાં મુદ્રિત થયેલી ૧૧૮ ઉપનિષદો મળી શકે છે, તેમાં ઈશથી ચૈતાન્થતરરુપીની અગીઆર ઉપનિષદો મુમુક્ષુને વિશેષ ઉપયોગી હોવાથી આ ગ્રંથમાં મૂલસહિત તેમની ગુજરાતીટીકા આપવામાં આવી છે. માંડૂક્યોપનિષદપરની ભગવાનુ ગૌડ-

ગિરિકૃત ટીકા, ને વિદ્યારણ્યમુનિકૃત ઐતરેયોપનિષદટીપિકા છે. છાંદોગ્યપર શાંકરભાષ્ય, ને શાંકરભાષ્યપર આનંદગિરિકૃત ટીકા છે. બૃહદારણ્યકપર શાંકરભાષ્ય, સુરેશ્વરાચાર્યકૃત વાર્તિક, ભાષ્ય તથા વાર્તિકપર આનંદગિરિકૃત ટીકા, અને નિર્યાનંદમુનિકૃત મિતાક્ષરા ટીકા છે. ચૈતાન્થતરપર શ્રીશંકરાચાર્યના નામનું ભાષ્ય, શંકરાનંદમુનિકૃત ને નારાયણકૃત ટીપિકાઓ અને વિજ્ઞાનભગવત્કૃત ટીકા છે. આ એકાદશ ઉપનિષદોપર બીજી અપ્રચલિત ટીકાઓ પણ હશે એમ અનુમાન થાય છે. ઉપરની ઉપનિષદોથી ભિન્ન બીજી ઉપનિષદોની કેટલીક ઉપનિષદોપર શંકરાનંદમુનિની તથા નારાયણની ને કેટલીકપર માત્ર નારાયણની ટીપિકાઓ છે. કોઈ કોઈ ઉપનિષદપર અન્ય પંડિતોની ટીકાઓ પણ જોવામાં આવે છે.

૨. અલ્લોપનિષદની ગણના આધર્વશશાખામાં કરેલી જોવામાં આવે છે. તેના સાત મંત્રો છે. તેમાં અલ્લા (અદિતીય પરમાત્મા) જ્યેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ, પરમપૂર્ણ ને અનાદિસ્વરૂપ છે ઈત્યાદિ જણાવ્યું છે. તેમાં અલ્લા, ઈલલ્લા, અકબર ને રસુલ મહમ્મદ એવા અરબીશબ્દો જોવામાં આવે છે તેથી અનુમાન થાય છે કે આ લેખ અકબરઆદશાહના સમયમાં વા દારાના સમયમાં લખાયો હશે. અશાસ્ત્ર સંહિતોને ભોળવી મુસલમાન કરવા માટે આ લેખ લખાયો હશે એમ જણાય છે. સંસ્કૃતમાં અલ્લા એ લક્ષ્મીનું નામ છે તેથી કેટલાક આ ઉપનિષદને લક્ષ્મીઉપનિષદ એવું નામ આપે છે, પણ ગ્રંથરચના જોતા તે નામ યોગ્ય જણાતું નથી.

૧. ઈશોપનિષદપર શાંકરભાષ્ય, શાંકરભાષ્યપર આનંદગિરિકૃત ટીકા, ઉવટભાષ્ય, મહીપરભાષ્ય, સાયણભાષ્ય, આનંદભટ્ટોપાધ્યાયકૃત ભાષ્ય, અનંતાચાર્યકૃત ભાષ્ય, બ્રહ્માનંદસરસ્વતીકૃત ઈશાવાસ્યરહસ્ય, શંકરાનંદમુનિકૃત ઈશાવાસ્યટીપિકા ને રામચંદ્રપંડિતકૃત ઈશાવાસ્યરહસ્યવિવૃત્તિ એ ભાષ્યો તથા ટીકાઓ છે. કેનોપનિષદપર ભગવાનુ શંકરનું પદભાષ્ય તથા વાક્યભાષ્ય, તે બંને ભાષ્યપર આનંદગિરિની ટીકાઓ અને શંકરાનંદમુનિકૃત તથા નારાયણકૃત કેનોપનિષદટીપિકાઓ છે. કઠોપનિષદપર શાંકરભાષ્ય અને શાંકરભાષ્યપર આનંદગિરિની ને ગોપાલયતીન્દ્રની ટીકાઓ છે. પ્રશ્નોપનિષદપર શાંકરભાષ્ય, તે ભાષ્યપર આનંદગિરિની ટીકા ને શંકરાનંદમુનિકૃત પ્રશ્નોપનિષદટીપિકા છે. મુંડકપર શાંકરભાષ્ય, તે ભાષ્યપર આનંદગિરિની ટીકા તથા નારાયણકૃત મુંડકોપનિષદટીપિકા છે. માંડૂક્યપર ગૌડપાઠીયકારિકા, મૂલ તથા કારિકાપર શાંકરભાષ્ય, શાંકરભાષ્યપર આનંદગિરિની ટીકા ને શંકરાનંદમુનિકૃત માંડૂક્યોપનિષદટીપિકા છે. તેત્તિરીયપર શાંકરભાષ્ય, શાંકરભાષ્યપર સુરેશ્વરાચાર્યકૃત વાર્તિક, ભાષ્ય તથા વાર્તિકપર આનંદગિરિકૃત ટીકા, તથા શંકરાનંદમુનિકૃત ને વિદ્યારણ્યમુનિકૃત તેત્તિરીયોપનિષદટીપિકાઓ છે. ઐતરેયપર શાંકરભાષ્ય, ભાષ્યપર આનંદ-

પાદની કારિકા પણ મુમુક્ષુને ઉપયોગી હોવાથી તે પણ ગુજ-
રાતીટીકાસહિત આપેલી છે. બાકીની ૧૦૭ ઉપનિષદોનો સાર
આપવામાં આવ્યો છે, કે જેથી તે ઉપનિષદોમાં શો વિષય છે તે
જિજ્ઞાસુઓના જણાવવામાં આવે. સર્વ ઉપનિષદોનું મુખ્ય તાત્પર્ય
જીવબ્રહ્મનો અભેદ જણાવવામાં છે. આ અર્થ ઉપનિષદોના
તાત્પર્યનો નિર્ણય કરાવનારાં છ લિંગોથી સિદ્ધ થાય છે.^૧ ઉપ-
કમઉપસંહારની એકતા, અભ્યાસ, અપૂર્વતા, ફલ, અર્થવાદ ને
ઉપપત્તિ આ છ તાત્પર્યના નિર્ણયમાં લિંગો (હેતુઓ) છે. ગ્રંથ-
માં પ્રતિપાદન કરવાયોય વસ્તુનું તે ગ્રંથના આદિઅંતમાં જે
પ્રતિપાદન તે ઉપકમઉપસંહારની એકતા, પ્રતિપાદ્ય વિષયનું
ગ્રંથના મધ્યમાં જે પુનઃ પુનઃ કથન તે અભ્યાસ, ગ્રંથનો અ-
સાધારણ પ્રતિપાદ્ય વિષય તે અપૂર્વતા, ગ્રંથના પ્રતિપાદ્ય
વિષયના જ્ઞાનથી શ્રવણ કરવામાં આવતું પ્રયોજન તે ફલ,
ગ્રંથના પ્રતિપાદ્ય વિષયની સ્તુતિ ને તેનાથી વિપરીતની નિંદા તે
અર્થવાદ, અને ગ્રંથના પ્રતિપાદ્ય વિષયનું દષ્ટાંતાદિ યુક્તિ-
ઓથી જે પ્રતિપાદન તે ઉપપત્તિ કહેવાય છે. ઉપનિષદોના
તાત્પર્યના અદ્વિતીય બ્રહ્મરૂપ નિર્ણયમાં તે છ લિંગો ઉપયોગી

૧. ઈશોપનિષદના તાત્પર્યનો નિર્ણય જણાવનારાં છ
લિંગો નીચે દર્શાવ્યાં છે, તે પ્રમાણે અન્ય ઉપનિષદોમાં પણ તે
જણાવ્યાં:-

ઈશા વાચ્સ્પતિર્ સર્વમ્ ॥ (આ સર્વ પરમાત્માવડે
આચ્છાદન કરવાયોગ્ય છે.) એવી રીતે પ્રથમ મંત્રથી પર-
માત્માના નિરૂપણનો ઉપક્રમ કરી **સ પરમાત્માચ્ચુક્રમ્** । (તે
પરમાત્મા સર્વવ્યાપક ને શુદ્ધ છે.) એમ આક્રમા મંત્રવડે તે જ
વિષયનો ઉપસંહાર કર્યો છે, આ પ્રથમ લિંગ છે; **અનેજયેકં
મનસો જગીચઃ ॥** તત્તતત્ત્વ સર્વત્ય તદુ સર્વસાત્ત્વ
જાહ્નતઃ ॥ (પરમાત્મા અચલ, અદ્વિતીય ને મનથી વધારે
વેગવાન છે, તે આ સર્વની અંતર છે, અને તે આ સર્વની બહાર
પણ છે.) આ અભ્યાસરૂપ બીજું લિંગ છે; **નૈનૈવા આપ્ન-
વમ્યુર્મર્શતઃ ॥** (તેને ઈંદ્રિયો પહોંચી શકતી નથી, કેમ કે તે
તેનાથી પૂર્વ ગયેલ જેવું છે.) આ શ્રુતિથી ભિન્ન પ્રત્યક્ષાદિ
પ્રમાણોની અવિષયતારૂપ જે અપૂર્વતા તે ત્રીજું લિંગ છે; **તજ
કો મોહઃ કઃ શોક એકલવમનપરજ્ઞતઃ ॥** (એકપણાનો અનુ-
ભવ કરનારને તેમાં મોહ શો? ને શોક શો?) આ મોહશોકના
અભાવરૂપ જે ફલ તે ચોથું લિંગ છે; **અસુર્વા નામ તૈ સ્લોકા
અચ્ચેન તમસાઽઽવૃતાઃ તાત્સ્યે પ્રેત્યાભિગચ્છન્તિ ચે કાંતમાહ્નો
જનાઃ ॥** (જે આત્માને વિપરીત માનનારાં મનુષ્યો છે તેઓ
મરીને ઘણા અજ્ઞાનવડે આચ્છાદિત ઈંદ્રિયોની નિષ્ઠા પ્રવૃત્તિ-
રૂપ અસુરના સંબંધવાળા પ્રસિદ્ધ જન્મો છે તેમને પામે છે,) આ
ભેદજ્ઞાનની નિંદારૂપ તથા અર્થથી અભેદજ્ઞાનની સ્તુતિરૂપ જે
અર્થવાદ તે પાંચમું લિંગ છે; અને **તસ્મિન્નો માતરિશ્ચ
દશાતિ ॥** (તે પરમાત્માના સદ્ભાવથી સૂચના કર્મફલોને
પારણ કરે છે.) આ પરમાત્માના અસ્તિત્વનું બોધન કરનાર
યુક્તિરૂપ જે ઉપપત્તિ તે છઠ્ઠું લિંગ છે, આ છ લિંગોવડે આ
ઈશોપનિષદનું (વાજસનેયસહિતોપનિષદનું) તાત્પર્ય અદ્વિત
પરમાત્મામાં છે એમ નિશ્ચય થાય છે. નવમા મંત્રથી અંતરુપી-
નો ભાગ કર્મઉપાસનાના નિરૂપણનો છે તે જ્ઞાનના શેષરૂપ છે.

છે. જે શબ્દનું જે અર્થમાં તાત્પર્ય હોય તે તે શબ્દનો અર્થ થાય
છે, માત્ર વાચ્યાર્થ જ તેનો અર્થ થાય એવો નિયમ નથી. ઉપ-
નિષદોમાં જે કર્મ તથા ઉપાસનાઓનું નિરૂપણ છે તે ચિત્તની
શુદ્ધિ તથા ચિરંતાદ્વારા જ્ઞાનમાં ઉપકારક હોવાથી જ્ઞાનભાગના
તાત્પર્યનો નિર્ણય થયે તેમનો નિર્ણય થઈ જાય છે તેથી તેવાં
વસ્તુના તાત્પર્યનો પૃથક્ નિર્ણય કરવાની અગત્ય રહેતી નથી.

જીવના ચિત્તમાં મલ, વિલેપ ને આવરણ એ ત્રણ દોષો
હોય છે. કુકર્મ તથા કુવિચારથી પહેલા સંસ્કારો મલ કહેવાય
છે. ઈંદ્રિયદ્વારા વા વિષયસ્મરણથી અંતઃકરણનું જે વારંવાર
પ્રબલવેગથી વિષયભ્રમી ખેંચાવું તે વિલેપ કહેવાય છે, ને
પોતાના કૂટસ્થસ્વરૂપને ન જણવું તે આવરણ કહેવાય છે.
આત્મસ્વરૂપના આવરણથી જીવને શરીરાદિમાં હુંપણાની ને
જગત્માં સત્યપણાની ભાંતિ થઈ રાગદ્વેષરૂપ વિલેપ ઉપજે છે,
અને રાગદ્વેષથી ધર્માધર્મરૂપ પ્રવૃત્તિદ્વારા જીવ ધર્માધર્મના
સંસ્કારરૂપ મલદોષને ગ્રહણ કરે છે. સકામ પુણ્ય પણ ભવ-
ભ્રમણમાં હેતુ હોવાથી વિદ્વાનોની દષ્ટિએ તે પાપરૂપ છે. એ
ધર્માધર્મવડે જીવ ઘટીયંત્રમાંના ઘટની પેઠે ઊર્ધ્વઅધઃ ભ્રમણ
કર્મ કરે છે. વિશ્રાંતિ પામતો નથી. કામનાનો ત્યાગ કરી
લૌકિકવેદિક શુભકર્મ કરવાથી શનૈઃ શનૈઃ ચિત્તના મલદોષની
નિવૃત્તિ થાય છે. ચિત્તને કોઈ પણ યોગ્ય ધ્યેયમાં દીર્ઘકાલ
નૈરતર્ય આદરપૂર્વક સ્થાપન કરવાથી પીરે પીરે ચિત્તનો વિલેપ-
દોષ દૂર થાય છે, અને સતુશાલ તથા સદ્વ્યુક્તિઓના વેતા ને
પરમતત્ત્વમાં નિષ્ઠાવાળા પરમકારણિક આચાર્યદ્વારા વેદાંત-
શાસ્ત્રના શ્રવણાદિવડે નિજસ્વરૂપનું અપરોક્ષજ્ઞાન થવાથી ચિત્ત-
ના આવરણદોષની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. આવરણની નિ-
શેષ નિવૃત્તિ થયે જીવનું ભયદ્રઢ ભવકાંતારનું દુઃખદ ભ્રમણ
વિદૂર થાય છે, ને તે અખંડાનંદરૂપે શાશ્વત વિરાજે છે.

ત્રિવિધતાપનો અજ્ઞાનરૂપ મૂલસહિત અત્યંત ઉચ્છેદ અને
સ્વાભાવિક પરમાનંદનો નિત્ય આવિર્ભાવ એ વિવેકી મનુષ્યને
મુખ્ય પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય પ્રતીત થાય છે. એ પ્રાપ્તિચની પ્રાપ્તિ
આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી થાય છે. આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ઉપ-
નિષદના શ્રવણાદિથી થાય છે, તેથી મુમુક્ષુએ ઉપનિષદનો
શ્રવણ વા વાચન કરવું આવશ્યક છે. ઉપનિષદે પ્રતિપાદન
કરેલાં સિદ્ધાંત જીવને પરમશાંતિ આપી કૃતાર્થ કરનાર, કર્તવ્ય-
પરાયણતા રાખવાનું ઉત્તમ મનોબલ આપનાર, નીતિબલને
સુદૃઢ કરનાર, ને સર્વ પ્રકારના દુઃખમાં ઉત્કૃષ્ટ રીતે આશાસન
આપનાર છે એમ ઉપનિષદોનું સ્વસ્થચિત્ત વાચન કરનારને
સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. પશ્ચિમના કેટલાક પ્રખ્યાત વિદ્વાનો પણ
ઉપનિષદોની એ મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારે છે:-

“આખા વિશ્વમાં ઉપનિષદોના અભ્યાસજેવો શ્રેય કરનાર
અન્ય કોઈ પણ અભ્યાસ નથી. મારા જીવનનું એ આશાસન
છે, અને મારા મૃત્યુકાલમાં પણ મને એનું જ આશાસન
રહેશે.”

શોપનહોર.

“પુરોપનું ઉત્તમોત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન, ઐકાંતત્ત્વજ્ઞાનો ચૈતન્ય-
વાદ પણ, આધાર્વર્તના બ્રહ્મવાદસાથે સરખાવતાં મધ્યાહનના
પૂર્ણપ્રકાશવાળા સૂર્યની આગળ એક તણખાજેવો જણાય છે.”

કૃદ્રીક શ્લોક.

“જો સુખી મૃત્યુ મેળવવાની યોગ્યતા સંપાદન કરવી એ તત્પચિંતનનો હેતુ હોય તો તે માટે વેદાંતજેવું શ્રેષ્ઠ અન્ય કોઈ સાધન નથી.”

પ્રો. મૅક્સમ્યુલર.
“પોતાના સત્યસ્વરૂપમાં વેદાંત એ નીતિનો સર્વથી સુદૃઢ આધાર છે, ને વ્યાવહારિક દુઃખમાં નિરતિશય મૂલ્યવાન આશ્વાસન છે.”

પ્રો. ડ્યુસેન.
શુદ્ધ ને સ્થિર ચિંતાવાળા સાધનસંપન્ન પુરુષને અદિતીય પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન શ્રોત્રિય ને બ્રહ્મનિષ આચાર્યનું વિધિવત્ અનન્ય શરણ શ્રદ્ધા કરી તેઓશ્રીદ્વારા મહાવાક્યના ઉપદેશનું શ્રવણ કરવાથી થાય છે, પણ જેઓના ચિત્તમાં સંશયવિપયય હોય તેમને મહાવાક્યના શ્રવણથી દૃઢ અપરોક્ષજ્ઞાન થતું નથી. તેવા અધિકારીઓએ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા આચાર્યદ્વારા તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવાનારો છ લિંગોસહિત વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું જોઈએ. વેદાંતશાસ્ત્રના શ્રવણથી તે શાસ્ત્ર દ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે અદ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરે છે એવો વેદાંતરૂપ પ્રમાણમાં રહેલો સંશય દૂર થાય છે. મોક્ષ તથા બ્રહ્મદિરૂપ પ્રમેયના સ્વરૂપમાં રહેલા સંશયો નિવૃત્ત કરવા શ્રવણ કરેલા વિષયનો એકાંતમાં ભેદની બાધક ને અભેદની સાધક યુક્તિઓવડે વારંવાર વિચાર કરવો જોઈએ એવો વિચાર મનન કહેવાય છે. શ્રવણમનન કર્યા છતાં પણ જો ચિરકાલથી અજ્ઞાનવડે પોષણ પામેલી દેહમાં હુંપણાની ને જગત્તુમાં સત્યપણાની ભ્રાંતિરૂપ વિપરીતભાવનાની અત્યંત નિવૃત્તિ ન થાય તો તે કરવા માટે અનાત્માકારવૃત્તિઓને રોકી શ્રદ્ધાસાવધાનતાપુરસ્કર બ્રહ્માકારવૃત્તિઓના પ્રવાહને સતત ચલાવવારૂપ નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી પરમતત્ત્વનો સુદૃઢ અપરોક્ષભોધ થઈ પુરુષ કૃતાર્થ થાય છે.

વિવેક, વૈરાગ્ય, શમાદિ છ સંપત્તિ ને મુમુક્ષુતા આ ચાર સાધનોરહિત બહિર્મુખ પુરુષોથી શ્રવણાદિ સાધનો સંપાદન કરી શકાતાં નથી, તેથી પ્રથમ વિવેકાદિ સાધનો સંપાદન કરવાની અગત્ય મનાય છે. શ્લેષ શ્લેષ પરિણામ પામી વિનાશ થવાના સ્વભાવવાળી અનિત્ય જગત્સત્ત્વો તથા જેમાં તે વસ્તુઓનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને નાશ થાય છે એવી ચેતનરૂપ નિત્ય-વસ્તુ એ બંને ભિન્ન છે એમ જાણવું તે વિવેક કહેવાય છે. એ વિવેક જેમ જેમ દૃઢ થતો જાય છે તેમ તેમ દોષખંડલ કાણભંગુર જગત્સત્ત્વમાં રહેલો રાગ શીષા થતો જાય છે, ને અંતે હિરણ્ય-ગર્ભના પદમાં પણ દોષદર્શન થઈ તેમાં લાલસા રહેતી નથી. એવી રીતે આ લોકના વિષયોથી માંડીને હિરણ્યગર્ભના પદ-પર્યંતના ઐશ્વર્યમાં આરૂઢ અસ્પૃહાનો ઉદય થાય તે વૈરાગ્ય કહેવાય છે. એવા વૈરાગ્યની સ્થિરતા થયે શમાદિ છ સંપત્તિ સુલભતાથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. શમ, દમ, શ્રદ્ધા, સમાધાન, ઉપરતિ ને તિતિક્ષા એ છ સંપત્તિનાં નામો છે. દ્વયરૂપ સંપત્તિ વિના જેમ અન્નરૂપાદિ પદાર્થો મેળવી શકાતા નથી તેના આ છ સંપત્તિવિના બ્રહ્માનુભવ થઈ શકતો નથી. મનને નિષિદ્ધ વિષયચિંતનમાંથી રોકવાનું બલ શમ કહેવાય છે, ઈંદ્રિયોના નિષિદ્ધ વિષયોભણીના પ્રબલ વેગને રોકવાનું સામર્થ્ય દમ કહેવાય છે, શીલદ્વગુરુના તથા સત્તાશાસના ઉપદેશમાં સુદૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તે શ્રદ્ધા કહેવાય છે, સર્વોત્તમ વિષયોના

અધિકાનરૂપ બ્રહ્મમાં મનની સ્થિરતા થવાથી કોઈ પણ નિષિદ્ધ વિષયના સ્મરણથી વા સામીપ્યથી મનમાં શોભ ન થાય તે સમાધાન કહેવાય છે, વિષયી જીવોને અતિપ્રિય લાગતા વિષયો હલાહલવિષજેવા પ્રતીત થઈ તેમાં મનની સ્વાભાવિક ઉપેક્ષા રહે, ને સકામકર્મમાં ફલેચ્છાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ ન થાય તે ઉપરતિ કહેવાય છે, અને પ્રારબ્ધકર્મથી પ્રાપ્ત થતાં માનાપ-માન, સુખદુઃખ, રાદેહકો ને ભૂખતરસ નહીં સહન કરવાનું બલ તિતિક્ષા કહેવાય છે. વિવેક, વૈરાગ્ય ને શમાદિ છ સંપત્તિ આ ત્રણ સાધનો પરિપક્વ થયાં હોય તો જ વાસ્તવિક મુમુક્ષુતા એટલે મોક્ષ મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા ઉપજે છે. એ મુમુક્ષુતા શ્રવણાદિમાં શીદ્ધિ પ્રવૃત્તિ કરાવનારી થાય છે.

જેઓ વિવેકાદિ સાધન સંપાદન કરવામાં પ્રતિબંધક સંસ્કારોના સદ્ભાવને લીધે અરુચિવાળા હોય તેમણે આ લોક પરલોકના ફલની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરી માત્ર પરમાત્માની પ્રસન્નતા માટે પોતાના માનેલા પદાર્થોના વિહિતત્યાગરૂપ યશમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એવા યત્નથી ચિત્તની નિર્મલતા થાય છે, ને વિવેકાદિ સાધન સંપાદન કરવામાં પ્રીતિ ઉપજે છે.

આ જન્મમાં પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી સદ્ધોમોક્ષ મેળવી શકવાનું સામર્થ્ય જેમની ભુદિમાં નથી તેમને નિર્ગુણ-બ્રહ્મની ઉપાસના કર્તવ્ય છે. જેઓ નિર્ગુણબ્રહ્મની ઉપાસનાના અધિકારી ન હોય તેમણે સગુણબ્રહ્મની ઉપાસના કરવી જોઈએ. એ બેમાંની કોઈ ઉપાસનાનો પરિપાક થયે જો તેમને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર ન થઈ શકે તો એવા ઉપાસકો એ ઉપાસનાના બલથી શરીરપાત પછી અર્ચિમાર્ગે બ્રહ્મલોકમાં જાય છે, ને ત્યાંના ઉત્કૃષ્ટ ભોગો ભોગવી મહાલક્ષ્મના અંતમાં વિદેહકૈવલ્ય પામે છે. આ ક્રમમોક્ષ કહેવાય છે. તેથી ઊતરતા અધિકારવાળાએ નિષ્કામ શુભકર્મ, ને તેનાથી ઊતરતા અધિકારવાળાએ સકામ શુભકર્મ કરવાનાં છે. ઈષ્ટ, પૂર્ત ને દાનાદિરૂપ સકામ શુભકર્મ કરનારા દક્ષિણાનમર્ગો સ્વર્ગ-લોકમાં જાય છે, અને ત્યાંથી સ્વર્ગનો ભોગ આપનાર પુણ્ય-કર્મનો ક્ષય થયે પાછા ભર્યલોકમાં આવે છે. જેઓ સકામ શુભકર્મ નહિ કરતાં સ્વચ્છંદપણે વર્તે છે તેઓ પ્રધાનપણે દુઃખના અનુભવ કરવા તૃતીય સ્થાનમાં એટલે મનુષ્યથી ઊતરતી યોનિઓમાં જાય છે. એ ત્રણે માર્ગનું નિરૂપણ છાંદોગ્ય અને બૃહદારણ્યકમાં જોવામાં આવેલે.

ઈશાદિ અગીઆર ઉપનિષદોમાંની પ્રત્યેક ઉપનિષદમાં કયા વિષયનું નિરૂપણ છે તે વિષયદર્શક સુચીપત્ર જોવાથી અથવા તે તે ઉપનિષદના આરંભમાં આપેલા ઉપોદ્ઘાત અને મંત્રોપરની ઉચ્ચાનિકાઓ વાંચવાથી જણાઈ આવશે.

શબ્દાર્થમાં આવ્યાં [] ચતુષ્કોણે મૂકી તેમાં મૂલમાં નહિ એવાં પદ છે પદો ગુજરાતીમાં અર્થ સ્પષ્ટ થવા સારુ મૂકવામાં આવ્યાં છે, અને આવ્યાં () દ્વિક્ષાલો પદનો પર્યાય જણાવવા સારુ વા પદના સ્વીકૃતકરણ માટે મૂકવામાં આવ્યાં છે. જેમને માત્ર શબ્દાર્થ વાંચવો હોય તેમણે તે ચિહ્નોનીની બહારનો ભાગ જ વાંચવો, અને જેમને મૂલનો ભાવાર્થ વાંચવો હોય તેમણે તે ચિહ્નો ત્યાં નથી એમ ગણી સર્વ ભાગ વાંચવો, એમ કરવાથી બંને પક્ષની અનુકૂલતા સંભવાશે. ઈતિ. ઝં. ❏

ૐ

શ્રીઉપનિષદોનું વિષયદર્શક સૂચીપત્રક

મંગલાચરણ.

૨૫

૧. શ્રીવાજસનેયસંહિતોપનિષત્. (શ્રીઈશોપનિષત્.)

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શાંતિપાઠ.	૨૬
સંન્યાસવડે આત્માની રજાની કર્તવ્યતાનો ઉપદેશ.	૨૭
અજ્ઞાનીને જીવનપર્યંત નિષ્કામકર્મ કરવાનો ઉપદેશ.	૨૭
અજ્ઞાનીની નિંદાદ્વારા આત્માના સ્વરૂપનો ને તેના જ્ઞાનના ફલનો ઉપદેશ.	૨૮
પરમાત્માના સ્વરૂપનું કથન.	૩૦
કર્મના તથા ઉપાસનાના સમુચ્ચયને કહેવાની ઈચ્છાથી કેવલ કર્મના વા કેવલ ઉપાસનાના અનુષ્ઠાનની	

વિષય	પૃષ્ઠાંક
નિંદા, તેમના ફલના ભેદનું કથન, ને તે બંનેનું સાથે અનુષ્ઠાન કરનારને થનારા ફલનું પ્રતિપાદન.	૩૦
સમુચ્ચયને કહેવાની ઈચ્છાથી કેવલ હિરણ્યગર્ભની તથા પ્રકૃતિની ઉપાસનાની નિંદા, તે બંનેની પૃથક્ ઉપાસનાથી થનારું ભિન્ન ભિન્ન ફલ, ને તે બંનેની સાથે ઉપાસના કરનારને થનારું ફલ.	૩૧
ઉપાસકે તથા કર્મ કરનારે અંતકાલે કરવાની પ્રાર્થના તથા માર્ગસાચના.	૩૨

૨. શ્રીતલવકારોપનિષત્. (શ્રીકેનોપનિષત્.)

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
શાંતિપાઠ.	૩૪
૧ મુમુક્ષુનો આચાર્યપ્રતિ પ્રશ્ન ને તેનું ઉત્તર.	૩૪
૧ ઉપાસ્યવસ્તુથી બ્રહ્મના ભેદનું પ્રતિપાદન.	૩૬
૨ બ્રહ્મ જ્ઞેય નથી, પણ સ્વયંપ્રકાશ છે.	૩૭
૨ બ્રહ્મજ્ઞાનના સાધનનું ને બ્રહ્મને જાણવાની આવશ્યકતાનું કથન.	૩૮
૩ સગુણબ્રહ્મની ઉપાસનાના પ્રકારનું આખ્યાયિકાદ્વારા નિરૂપણ.	૩૯
૪ સગુણબ્રહ્મની ઉપાસનાના પ્રકારનું આખ્યાયિકાદ્વારા	

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
નિરૂપણ.	૪૧
૪ અગ્નિ, વાયુ ને ઈંદ્રની બ્રહ્મના જ્ઞાનથી મહતા.	૪૨
૪ બ્રહ્મનો અધિદેવત તથા અધ્યાત્મ આદેશ.	૪૨
૪ બ્રહ્મનું નામ તથા તે નામવડે ઉપાસના કરવાથી થનારું ફલ.	૪૩
૪ શિષ્યની પ્રાર્થના, આચાર્યનું ઉત્તર અને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિના ઉપાયો.	૪૩
૪ બ્રહ્મવિદ્યાનું ફલ.	૪૩

૩. શ્રીકાઠકોપનિષત્.

વલ્લ્લંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
પહેલો અધ્યાય	
શાંતિપાઠ	૪૪
૧ શ્રીઉદાલકના વિશ્વજિતુનામના યજ્ઞમાં દક્ષિણાની અપૂર્ણતા જોઈ તેમના પુત્ર નચિકેતાએ કરેલી યાચના.	૪૪
૧ નચિકેતાની ત્રણ વારની યાચનાથી શ્રીઉદાલકે “તને યમને આપું છું” એમ ઉત્તર આપ્યું.	૪૫
૧ નચિકેતાનો વિચાર ને તેણે પોતાના પિતાને કરેલી વિનંતિ.	૪૫
૧ નચિકેતાનું યમલોકમાં જવું, ને મંત્રીઓનાં યમરાજ-પ્રતિ વચનો.	૪૬
૧ નચિકેતાને યમરાજએ ત્રણ વર માગવાનું કહ્યું, ને નચિકેતાએ પોતાના પિતા શાંત યાચ એવો પ્રથમ વર માગ્યો.	૪૬
૧ નચિકેતાએ સ્વર્ગનું સ્વરૂપ કહી સ્વર્ગના સાધનભૂત અગ્નિના ઉપદેશરૂપ બીજા વરની યાચના કરી.	૪૭

વલ્લ્લંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ યમે કરેલી અગ્નિની સ્તુતિ, નચિકેતાની યોગ્યતા જોઈ તેને યમે અગ્નિનું નાચિકેત એવું નામ પડવાનું તથા કર્મનું વિજ્ઞાન આપવાનું કહ્યું, અને કર્મની સ્તુતિ કરી.	૪૮
૧ અગ્નિના જ્ઞાનનો તથા યજ્ઞફલનો ઉપદેશ કરી નચિકેતાને ત્રીજો વર માગવા યમે કહ્યું.	૪૯
૧ નચિકેતાએ ત્રીજા વરથી આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાની માગણી કરી, ને યમે આનાથી ભિન્ન વર માગવા સુચવ્યું, પણ નચિકેતાએ તે જ વર માગ્યો ત્યારે યમરાજ તેને લોભ પમાડવા લાગ્યા.	૪૯
૧ યમના પૂર્વોક્ત કથનથી નચિકેતાએ જ્ઞોભ નહિ પામતાં કહેલા વચનો.	૫૦
૨ યમરાજએ શ્રેય તથા પ્રેયની ભિન્નતા કહી નચિકેતાની સ્થાધા કરી.	૫૧
૨ અવિવેકીઓની ગતિ.	૫૨

વલ્લંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨	આત્માનું દુર્વિશેષપદ્ધતિ તથા તેનું કારણ.	૫૪
૨	સંતોષ પામેલા યમરાજાએ નયિકેતાપ્રતિ કહેલાં કૃપાયુક્ત વચનો.	૫૪
૨	આત્મજ્ઞાનની દુર્લભતાનું તથા આત્મવેતાને પ્રાપ્ત થનારા કલનું કથન.	૫૫
૨	નયિકેતાએ આત્મસ્વરૂપનો ઉપદેશ કરવાની પુનઃ યાચના કરી ત્યારે યમરાજાએ ઝંઝારની ઉપાસનાનું નિરૂપણ કરી ઝંઝારની સ્તુતિ કરી.	૫૬
૨	આત્મસ્વરૂપનું વર્ણન.	૫૭
૨	આત્મસ્વરૂપ જાણવાના સાધનનું પ્રતિપાદન.	૫૮
૨	આત્માનું દુર્વિશેષપદ્ધતિ તથા તેના જ્ઞાનથી થતી શોકની નિવૃત્તિ.	૫૮
૨	યોગ્ય ઉપાયવડે આત્મજ્ઞાનની સુલભતા, ને સાધનરહિતને આત્મજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિ.	૫૮
૩	જીવના તથા કૂટસ્થના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન.	૫૯
૩	વર્તમાનકાલમાં પણ વિદ્વાનોની સદ્ભાવ, તથા શરીરાદિની રચાદિરૂપે કલ્પના.	૬૦
૩	અવિવેકી સારથિને અશ્વો વશ રહેતા નથી, ને વિવેકી સારથિને તે વશ રહે છે એવું કથન.	૬૧
૩	વિવેકરહિત સારથિવાળાને તથા વિવેકયુક્ત સારથિ વાળાને થનારા કલનું નિરૂપણ અને પરમપદના સ્વરૂપનું કથન.	૬૧
૩	પુરુષ સુક્ષ્મપદ્ધતિનો અવધિ છે, ને તેનો સાક્ષાત્કાર સુક્ષ્મબુદ્ધિવાળાને થાય છે.	૬૧
૩	આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિના ઉપાયનું કથન, તથા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવાનો બોધ, ને જ્ઞાનમાર્ગની દુર્ગમતાનું નિરૂપણ.	૬૨
૩	પરમતત્ત્વને જાણવાથી મોક્ષલાભનું કથન, તથા પ્રસ્તુત વિજ્ઞાનની સ્તુતિ.	૬૩

૨. બીજો અધ્યાય.

૧	શ્રેયના પ્રતિબંધનું કથન.	૬૪
૧	અવિવેકી તથા વિવેકીની ઈચ્છાના ભિન્નપણાનું તથા બ્રહ્મજ્ઞાનનાં સાધનોનું નિરૂપણ.	૬૪
૧	હિરણ્યગર્ભના બ્રહ્મભાવનું કથન.	૬૫
૧	અગ્નિના તથા સમષ્ટિપ્રાણના બ્રહ્મપણાનું તથા જીવબ્રહ્મના અભેદનું પ્રતિપાદન.	૬૫

વલ્લંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૬૬
૧	ભેદજ્ઞાનનો નિષેધ તથા વિદ્વાનના આત્મસ્વરૂપનું કથન.	૬૬
૨	આત્મજ્ઞાનથી જીવન્મુક્તિની તથા વિદેહમુક્તિની પ્રાપ્તિનું પ્રતિપાદન, ને આત્માની સર્વવ્યાપકતાનું નિરૂપણ.	૬૭
૨	શરીરથી ભિન્ન આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાના હેતુઓનું કથન.	૬૮
૨	પ્રાણાદિકથી આત્માની ભિન્નતાનું ને જીવની કર્માનુસાર જતિનું પ્રતિપાદન.	૬૮
૨	બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ, તથા અંતરાત્માની એકતાનાં દૃષ્ટાંતો.	૬૯
૨	બ્રહ્મ સર્વના અંતરાત્મા છતાં લોકના દુઃખવડે લેપાતા નથી તેનું, તથા બ્રહ્માનુભવથી થનારા નિત્યસુખનું કથન.	૭૦
૨	પરમાનંદમાં વિદ્વાનના અનુભવનું તથા બ્રહ્મના સ્વયં પ્રકાશપણાનું કથન.	૭૧
૩	બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૭૧
૩	પરમાત્માના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભનું, તેમના ભયથી સૂર્યાદિ પોતપોતાનું કામ કરે છે તેનું, અને પરમાત્માના અપરોક્ષજ્ઞાન માટે આ જન્મમાં પ્રયત્નની કર્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન.	૭૨
૩	ભિન્ન ભિન્ન લોકમાં આત્માનું દર્શન કેવી રીતે થાય છે તેનું, તથા આત્મજ્ઞાનથી શોકભાવનું નિરૂપણ.	૭૨
૩	આત્માના સુક્ષ્મતમપદ્ધતિનું તથા તેના અનુભવથી અવિનાશિભાવની પ્રાપ્તિનું કથન.	૭૩
૩	યોગના સ્વરૂપનું વર્ણન.	૭૪
૩	આત્મા છે એમ જાણવું જોઈએ તેનું, તથા તેમ જાણવાથી થનારા લાભનું પ્રતિપાદન.	૭૪
૩	કામનાઓની તથા અજ્ઞાનની વૃત્તિઓની નિવૃત્તિ થવાથી બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિનું કથન.	૭૫
૩	સુષુપ્તનાડીદ્વારા બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિનું ને બીજા નાડીઓદ્વારા સંસારની પ્રાપ્તિનું તથા અંતરાત્માના અવિનાશીપણાનું કથન.	૭૬
૩	નયિકેતાને બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિ.	૭૬

૪. શ્રીપ્રશ્નોપનિષત્.

પ્રશ્નાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	શાંતિપાઠ.	૭૭
૧	સુકેશા આદિ શ્રીપિપ્પલાદને શરણે ગયા.	૭૭
૧	ભગવાનું પિપ્પલાદે તેમને એક વર્ષ બ્રહ્મચર્ય પાળી પછી જે પૂછવાનું હોય તે પૂછવા જણાવ્યું, અને એક વર્ષ પછી કબંધીએ “આ પ્રજા ક્યાંથી ઉપજે છે?”	

પ્રશ્નાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	એમ પૂછ્યું, ને ભગવાનું પિપ્પલાદે “આ સર્વ પ્રજા કમવડે પ્રજાપતિમાંથી ઉપજે છે” એમ પ્રતિપાદન કર્યું.	૭૮
૨	“સત્તર દેવોમાંથી કયા દેવો આ શરીરને પારણ કરે છે? અને તેમાં મુખ્ય કોણ છે?” એમ ભગવંને	

પ્રશ્નક વિષય	પૃષ્ઠાંક
પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમા પિપ્પલાદમુનિએ “પ્રાણ આ શરીરને ધારણ કરે છે, ને તે સર્વમા મુખ્ય છે” એમ નિરૂપણ કર્યું.	૮૨
૩ કોસલ્યે “પ્રાણની ઉત્પત્તિ શામાથી થાય છે?” ઇત્યાદિ પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમા શ્રીપિપ્પલાદે “પ્રાણની ઉત્પત્તિ પરમાત્મામાથી થાય છે” ઇત્યાદિ જણાવ્યું.	૮૫
૪ “આ શરીરમાં કોણ સુએ છે? કોણ જાગે છે? કોણ સ્વપ્નો જુએ છે? વિશ્લેષના અભાવમાં સ્વરૂપસુખ કોન થાય છે? અને સર્વ શામા એકીભૂત થાય છે?” એમ આગ્યે પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમા ભગવાન પિપ્પલાદે આ પ્રમાણે કહ્યું, “વિષયસહિત ઈન્દ્રિયો સુએ	

પ્રશ્નક વિષય	પૃષ્ઠાંક
છે, પ્રાણ જાગે છે, મન સ્વપ્નો જુએ છે, સુષુપ્તિમા મનને સ્વરૂપસુખ થાય છે, ને પરમાત્મામા સર્વ એકીભાવને પામે છે.”	૮૮
૫ “ઔકારનુ ધ્યાન કરનારને કયા લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે?” એમ સત્યકામ પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમા ભગવાન પિપ્પલાદે કહ્યું કે, “અપરબ્રહ્મરૂપે ઔકારનુ ધ્યાન કરનારને સત્યલોકની પ્રાપ્તિ, ને પરબ્રહ્મરૂપે ઔકારનુ ધ્યાન કરનારને પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.”	૯૨
૬ “સોળ કલાવાળો પુત્ર કયા છે?” એમ સુકેશાએ પૂછ્યું ત્યારે ભગવાન પિપ્પલાદે આ પ્રમાણે જણાવ્યું, “પ્રાણાદિ સોળ કલાવાળો પુત્ર વૈદ્યાના કાશમા સ્થિત છે.”	૯૪

૫. શ્રીમુંડકોપનિષદ.

પ્રશ્નક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. પ્રથમ મુંડક	
શાનિપાઠ	૯૮
૧ શ્રીબ્રહ્માએ અથર્વાને બ્રહ્મવિદ્યા કહી, અથર્વાએ અગિરને, અગિરે ભારદ્વાજને, ને ભારદ્વાજે અગિરાપ્રતિ તે વિદ્યા કથન કરી, તે અગિરાપ્રતિ “શુ જાત્રવાથી આ સર્વ જાણવામા આવે છે?” એમ શોનકે પિત્રાશ્રા કરી.	૯૮
૧ અગિરાએ શોનકની સમીપ અપરાવિદ્યાનુ તથા પરાવિદ્યાનુ નિરૂપણ કરવા માગ્યું.	૯૯
૧ સૃષ્ટિના કમનુ નિરૂપણ.	૧૦૦
૨ કર્મનુ તથા અગ્નિસોત્રનુ પ્રતિપાદન.	૧૦૧
૨ અગ્નિસોત્રના અનુષ્ઠાનના દુષ્કરપણાનુ, અગ્નિની સાત જગ્મના નામાનુ, ને આહુતિઓ યજમાનને સ્વર્ગમા લઈ જાય છે તેનુ વર્ણન	૧૦૨
૨ ઉપાસનારસિત કર્મના તુચ્છપણાનુ પ્રતિપાદન.	૧૦૨
૨ ઉપાસનાસહિત કર્મ કરનારાઓને થનારા ફલનુ કથન.	૧૦૩
૨ સર્વ સસારથી વિરક્ત થયેલા મુમુક્ષુનુ તથા તેવા મુમુક્ષુપ્રતિ આચાર્યનુ કર્તવ્ય.	૧૦૪

૨. દ્વિતીય મુંડક

૧ બ્રહ્માથી સર્વના પ્રાદુર્ભાવનુ તથા બ્રહ્મસ્વરૂપનુ કથન	૧૦૪
૧ ઈશ્વરમાથી પ્રાણ, મન, ઈન્દ્રિયો, ભૂતો, વિરાટ, બ્રાહ્મણાદિ પ્રજા, વેદો, દીક્ષા, યજ્ઞો, દક્ષિણા, ફલ, લાકો, દેવો પશુઓ ને અન્ય સર્વની ઉત્પત્તિનુ નિરૂપણ.	૧૦૫

પ્રશ્નક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ ઈશ્વરના જ્ઞાનથી થનારા ફલનુ પ્રતિપાદન	૧૦૭
૨ બ્રહ્મસ્વરૂપનુ કથન તથા તેમા ચિત્તને એકાગ્ર કરવાના ઉપદેશ.	૧૦૭
૨ બ્રહ્મમા ચિત્તને એકાગ્ર કરવાના ઉપાયનુ કથન.	૧૦૭
૨ બ્રહ્મના તથા પરમાત્માના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન.	૧૦૮
૨ પરમાત્માના જ્ઞાનથી થનારા ફલનુ તથા બ્રહ્મસ્વરૂપનુ નિરૂપણ.	૧૦૯

૩. તૃતીય મુંડક

૧ જીવના તથા ઈશ્વરના સ્વરૂપનુ કથન, અને ઈશ્વરના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી જીવના શોકની નિવૃત્તિનુ વર્ણન.	૧૧૦
૧ ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારથી સાધકના પુસ્પપાપાદિની નિવૃત્તિનુ તથા સત્યાદિ સાધનાંનુ કથન.	૧૧૧
૧ સત્યના માસાત્મ્યનુ, બ્રહ્મસ્વરૂપનુ અને બ્રહ્મજ્ઞાનના સાધનનુ પ્રતિપાદન.	૧૧૧
૧ આત્મસ્વરૂપનુ અને આત્મજ્ઞાનના માસાત્મ્યનુ વર્ણન.	૧૧૨
૨ મુમુક્ષુએ મોક્ષલાભ માટે આત્મવેત્તાનુ પુજન કરવું જોઈએ તનુ, તથા જ્ઞાનીમા વિષયચ્છેદનોના અભાવનુ, અને આત્મજ્ઞાનના સાધનનુ નિરૂપણ	૧૧૨
૨ બ્રહ્મવેત્તાના બ્રહ્મા પ્રવશાદિનુ વર્ણન.	૧૧૪
૨ બ્રહ્મવેત્તાના ઉપાધિ કેવી રીતે વિલીન થાય છે તેનુ કથન.	૧૧૪
૨ બ્રહ્મજ્ઞાનના ફલનુ કથન, અને બ્રહ્મવિદ્યાના દાનનુ પ્રદર્શન.	૧૧૫

૬. કારિકાસહિત માંડૂક્યોપનિષત્.

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શાંતિપાઠ.	૧૧૬
ઐકાર સર્વરૂપ છે એવું વર્ણન.	૧૧૬
આત્માના ચાર પાદોનું તથા વૈશ્વનારરૂપ પ્રથમપાદના સ્વરૂપનું કથન.	૧૧૭
તૈજસના તથા પ્રાજ્ઞના સ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૧૧૮
૧. આગમપ્રકરણ	
વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન.	૧૧૯
જગત્તુની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં મતાંતરોનું કથન.	૧૨૦
જગત્તુની ઉત્પત્તિના સબખંડા સિદ્ધાંતનું તથા ચતુર્થ-પાદના સ્વરૂપનું કથન.	૧૨૫
તુર્યાના સ્વરૂપનું અને ચારે પાદોની વિલક્ષણતાનું નિરૂપણ.	૧૨૧
તત્ત્વજ્ઞાનવંદઃ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિનું ને અદ્વૈતના વાસ્તવિકપણાનું પ્રતિપાદન.	૧૨૨
આત્માના પાદોના અને ઐકારની માત્રાઓના અભેદનું વર્ણન.	૧૨૩
વિશ્વના અકારપણાનું તથા એમ જાણવાથી યનારા કલનું, તૈજસની તથા ઉકારની એકતાનું ને એકતા જાણવાથી યનારા કલનું, અને પ્રાજ્ઞની તથા મકારની એકતાનું ને એકતા જાણવાથી યનારા કલનું કથન.	૧૨૩
અમાત્ર તુરીયરૂપ છે એવું કથન.	૧૨૫
ઐકારને પાદાથી જાણવાવડે કૃતાર્ય થવાનું, પ્રણવનું ધ્યાન કરનારને નિર્ભયતાની પ્રાપ્તિનું, પ્રણવ-સ્વરૂપનું અને ઐકારને જાણનારને આત્મભાવની પ્રાપ્તિનું પ્રતિપાદન.	૧૨૫
ઐકારને જાણનારના શોકભાવનું કથન ને તુરીયભાવ-ને પામેલા ઐકારને જાણનારની સ્તુતિ.	૧૨૬
૨. વૈતથ્યપ્રકરણ	
સ્વપ્નના પદાર્થોના મિથ્યાપણાનું ને તે પદાર્થોના મિથ્યાપણાના હેતુનું કથન.	૧૨૬
જાગ્રત્ના પદાર્થોના મિથ્યાપણાનું ને તે પદાર્થોના મિથ્યાપણાના હેતુનું કથન.	૧૨૭
સ્વપ્નના તથા જાગ્રત્ના પદાર્થોના અસત્યપણાનું પ્રતિપાદન.	૧૨૭
પ્રમાતાદિની કલ્પિતતાનું વર્ણન.	૧૨૮
જાગ્રત્ના તથા સ્વપ્નના પદાર્થોના કલ્પિતપણાનું નિરૂપણ.	૧૨૮
પદાર્થોની કલ્પનાના ક્રમનું ને જીવની કલ્પનાના નિમિત્તાદિનું પ્રતિપાદન.	૧૩૦

વિષય	પૃષ્ઠાંક
પ્રાણાદિ અનેક ભાવોનું કથન.	૧૩૦
વેદના વાસ્તવિક અર્થને આત્મવેત્તા જાણે છે.	૧૩૧
દૈતના અસદ્ભાવની શ્રુતિવંદઃ સિદ્ધતાનું ને અદ્વૈતતાના શિવપણાનું કથન.	૧૩૨
યથાર્થદર્શનની સ્તુતિ, અને વિદ્વાનના કર્તવ્યનું તથા બીજી ચર્ચાનું નિરૂપણ.	૧૩૩
તત્ત્વવેત્તાએ તત્ત્વથી ચલિત નહિ થવું જોઈએ એવું પ્રતિપાદન.	૧૩૩
૩. અદ્વૈતપ્રકરણ.	
ઉપાસકની દીનતાનું કથન.	૧૩૪
અકૃપણભાવને કલ્પવાની પ્રતિજ્ઞા, ને જીવની કલ્પિત ઉત્પત્તિ તથા લય.	૧૩૪
આત્માના ઉપાધિવંદઃ ભેદની પ્રતીતિનું તથા આત્માની નિર્મલતાનું કથન.	૧૩૪
આત્માના ઉત્પત્તિવિનાશાદિ અવિદ્યાકૃત છે એવું પ્રતિ-પાદન, તથા અભેદવાદ શ્રુતિસિદ્ધ છે એવું કથન.	૧૩૫
ભેદવાદનું નિરાકરણ.	૧૩૬
વાસ્તવિક અભેદ અને કલ્પિત ભેદનું પ્રતિપાદન.	૧૩૭
અજન્મા આત્માની વાસ્તવિક ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી એવું નિરૂપણ.	૧૩૮
ભેદદર્શિના મિથ્યાપણાનું તથા સત્ત્વની વાસ્તવિક ઉત્પત્તિના અભાવનું કથન.	૧૩૯
અસત્ત્વની ઉત્પત્તિના અભાવનું ને દૈતના મનોમાત્ર-પણાનું કથન.	૧૩૯
મનના નિરોધના સાધનનું, આત્માને અન્ય જ્ઞાનની અપેક્ષાના અભાવનું, ને મનની બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ યોગીઓવડે જાણવાયોગ્ય છે તેનું વર્ણન.	૧૪૦
સુષુપ્તિઅવસ્થાવાળા તથા સમાધિઅવસ્થાવાળા મનની સ્થિતિના ભેદનું અને બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૧૪૧
બ્રહ્મા બ્રહ્મણ્યગના અભાવનું, અદ્વૈતાનુભવની દુર્લભતાનું ને અભ્યાસિની પ્રાપ્તિ મનના નિમ્મલને અધીન છે તેનું પ્રતિપાદન.	૧૪૧
મનોનિમ્મલના ઉપાયનું, લયવિશેષને દૂર કરવાની આવશ્યકતાનું, તથા વિષયેચ્છા અને વિષયભોગથી મનને નિવૃત્ત કરવાના ઉપાયનું કથન.	૧૪૨
લય, વિશેષ, કષાય ને રસાસ્વાદન ઉપાયપૂર્વક દૂર કરી સમભાવમાં સ્થિતિ કરવાનો બોધ.	૧૪૩
લયાદિથી રહિત યથેલા ચિત્તને બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિનું, બ્રહ્મસ્વરૂપનું ને જીવાદિની અનુત્પત્તિનું કથન.	૧૪૩

વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪. અલાતશાંતિપ્રકરણ.	
આચાર્યને તથા શાસને નમસ્કાર, અને દ્વૈતવાદીઓનો પરસ્પર વિવાદ.	૧૪૪
અજન્મા બ્રહ્માથી પરિણામરૂપે કાઈ ઉપજતું નથી એવું પ્રતિપાદન	૧૪૫
સ્વભાવશબ્દના અર્થનું, જીવોના સ્વભાવનું, ને સામ્ય-મતના દાખનું નિરૂપણ.	૧૪૫
કાર્યકારણરૂપ દ્વૈતનું દુર્નિરૂપણપણ.	૧૪૬
સર્વ વસ્તુઓની અનુત્પત્તિ સિદ્ધ કરનારા હેતુઓનું કથન	૧૪૮
બાહ્યપદાર્થવાદીનો પૂર્વપક્ષ અને વિજ્ઞાનવાદીભણીથી તેનું સમાધાન	૧૪૮
વિજ્ઞાનવાદનું નિરાકરણ	૧૪૯
બ્રહ્મતત્ત્વના જન્મરેહિતપણાનું, આત્માના સસાર તથા મોક્ષના અભાવનું, અને મોક્ષના કલ્પિતપણાનું કથન.	૧૫૦
સ્વત્ત્વ તથા જાત્રત્ત્વના મિથ્યાપણાનું પ્રતિપાદન	૧૫૦
સ્વત્ત્વજાત્રત્ત્વના કાર્યકારણભાવના અભાવનું નિરૂપણ	૧૫૨
મદદવિવક્રીઆન ભેદજ્ઞાનથી થનારા અલ્પદાખનું ને દ્વૈતના અસત્યપણાનું વર્ણન	૧૫૨
બ્રહ્મના જન્મરેહિતપણાનું તથા અચલપણાદિનું કથન.	૧૫૩
આત્માના કારણકાર્યની અનુત્પત્તિના નિષ્કર્ષનું કથન, અને હતુ તથા ફલનો આગ્રહ ત્યજી દેવાનો બોધ.	૧૫૪
વસ્તુનાં સર્વ જન્મરેહિત છે, ને અવલારવડે ઉત્પત્તિ-ની પ્રતીતિ છે એવું પ્રતિપાદન	૧૫૫

૭. શ્રીતેતિરીયોપનિષત્.

અનુવાકાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. શિક્ષાધ્યાય.	
૧ શાંતિપાઠ.	૧૬૨
૨ શિવાનું નિરૂપણ.	૧૬૩
૩ સહિતાની ઉપાસના.	૧૬૩
૪ મેધા તથા લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિના સાધનભૂત જપ તથા હોમનું કથન.	૧૬૫
૫ વ્યાઘ્રનિરૂપણબ્રહ્મની ઉપાસના.	૧૬૬
૬ બ્રહ્મના સ્થાનનું ને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિના માર્ગનું વર્ણન.	૧૬૭
૭ પૃથિવી આદિ પાચના સમુદાયરૂપે સિરમય-ગર્ભની ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન.	૧૬૮
૮ ઊંકારની ઉપાસના	૧૬૮
૯ ઉપાસનાના તથા કર્મના સમુચ્ચયનું નિરૂપણ.	૧૬૯
૧૦ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જપવાચાગ્ય મત્ર	૧૭૦
૧૧ મુમુક્ષુઓને પણ કર્મનું અનુજ્ઞાન કર્તવ્ય છે.	૧૭૦
૧૨ શાંતિપાઠ.	૧૭૨

વિષય	પૃષ્ઠાંક
આત્મા વસ્તુતાએ શબ્દનો વિષય નથી એવું, તથા ચિત્તને ચિત્તનું દંશ્ય મિથ્યા છે એવું નિરૂપણ.	૧૫૬
જીવોની વાસ્તવિક અનુત્પત્તિનું ને વ્યાવહારિક ઉત્પત્તિ-નું કથન.	૧૫૬
ચિત્તના અસંગપણાનું ને આત્મા અજન્મા છે આ કલ્પનાના વ્યાવહારિકપણાનું કથન.	૧૫૭
મિથ્યાજ્ઞાનથી મિથ્યાસસારની નિવૃત્તિનું, દ્વૈતના આગ્રહના ત્યાગથી જન્માભાવનું ને ચૈતન્યના વિશેષરેહિતપણાનું તથા અદ્વૈતપણાનું નિરૂપણ.	૧૫૭
બ્રહ્મજ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ, અને મોક્ષનું સ્વરૂપ	૧૫૮
આત્માનું જ્ઞાન ન થવાના કારણોનું ને આત્મતત્ત્વ જ્ઞાનાર સર્વજ્ઞ સ્થાય છે તેનું વર્ણન.	૧૫૯
જ્ઞાનીના કર્તવ્યાભાવનું ને જાત્રદાદિ ત્રણ અવસ્થાનું પ્રતિપાદન.	૧૫૯
આત્મવેત્તાની સર્વજ્ઞતા, ત્રણ અવસ્થાનું ત્યજવાયોગ્ય-પણું, ને પરમાર્થતત્ત્વનું સ્વરૂપ.	૧૬૦
મોક્ષાધિકારીનું, આત્મસ્વરૂપનું, અજ્ઞાનીના કૃપણ-પણાનું મહાજ્ઞાનીનું ને જ્ઞાનના અસંગપણાનું વર્ણન.	૧૬૦
મતાતરમા જ્ઞાનના અસંગપણાના અસંભવનું, આત્મા-ના બધનરેહિતપણાનું, અને વેદાત્મના પરમાત્મત્વની તથા બુદ્ધના પરમાર્થતત્ત્વની વિલક્ષણતાનું પ્રતિ-પાદન.	૧૬૧
પરમાત્મત્વને નમસ્કાર.	૧૬૨

અનુવાકાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨. બ્રહ્મવલ્લી	
શાંતિપાઠ.	૧૭૩
૧ બ્રહ્મવિદ્યાનું ફલ, બ્રહ્મસ્વરૂપ ને પરમાત્મામાંથી કમપૂર્વક આકાશાદિની ઉત્પત્તિ.	૧૭૩
૨ અન્નની બ્રહ્મરૂપતા, અન્નરૂપ બ્રહ્મના ઉપાસકને થનારું ફલ, અન્નનો અર્થ અને પ્રાપ્તમયકાશ	૧૭૪
૩ પ્રાણની બ્રહ્મરૂપતા, પ્રાણરૂપ બ્રહ્મના ઉપાસકને થનારું ફલ, પ્રાણનો અર્થ, અને મનોમયકાશ	૧૭૫
૪ મનોમયકાશરૂપ બ્રહ્મના ઉપાસકને થનારું ફલ, અને વિજ્ઞાનમયકાશ.	૧૭૬
૫ વિજ્ઞાનમયકાશની શ્રેષ્ઠતા, વિજ્ઞાનમયકોગરૂપ બ્રહ્મના ઉપાસકને થનારું ફલ, અને આનંદમય-કોશ.	૧૭૬
૬ બ્રહ્મનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની આવશ્યકતા.	૧૭૬
૭ બ્રહ્મમાંથી જગત્તના પ્રાદુર્ભાવ, બ્રહ્મની સુખ-રૂપતા, બ્રહ્મવત્તાનું નિર્ભયપણાની પ્રાપ્તિ, અને	

અનુવાકક વિષય	પૃષ્ઠાંક
ભેદદર્શને ભયની પ્રાપ્તિ.	૧૭૭
૮ પરમાત્માના ભયથી વાયુ આદિની પોતપોતાના કર્તવ્યમા પ્રવૃત્તિ અને લોકિક આનંદોનો ક્રમ	૧૭૭
૯ બ્રહ્મનો સ્વાભાવિક આનંદ જાણનાર નિર્ભય થાય છે, ને તેને પુણ્યપાપ તપાવતા નથી.	૧૭૮
૩. ભૃગુવલ્લી	
શાંતિપાઠ.	૧૮૦
૧ બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણવા માટે ભૃગુનુ પોતાના પિતા શ્રીવરુણની સમીપ જવું, ને શ્રીવરુણે તેને જ્ઞાનનંદાં આપનાં કલા	૧૮૦
૨ ભૃગુએ અન્ન બ્રહ્મ છે એમ જણાવ્યું ત્યારે તપવડે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણવાનું વરુણમુનિએ કહ્યું	૧૮૧
૩ ભૃગુએ તપવડે પ્રાપ્ત બ્રહ્મ છે એમ જાણી પિતાને તે વાત જણાવી ત્યારે પિતાએ તપવડે બ્રહ્મને જાણવાનું સૂચવ્યું.	૧૮૧
૪ ભૃગુએ મન બ્રહ્મ છે એમ જાણાવ્યું ત્યારે પિતાએ તપવડે બ્રહ્મને જાણવાની આજ્ઞા કરી.	૧૮૧
૫ ભૃગુએ બુદ્ધિ બ્રહ્મ છે એમ જણાવ્યું ત્યારે શ્રી-	

અનુવાકક વિષય	પૃષ્ઠાંક
વરુણે તપવડે બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપદેશ કર્યો	૧૮૨
૬ ભૃગુએ આનંદ બ્રહ્મ છે એમ કથન કર્યું, આ વિદ્યાનું નામ ભાર્ગવી વારુણી છે, અને બ્રહ્મ-વેતાને પ્રાપ્ત થનાર કલ.	૧૮૩
૭ અન્નની નિદા ન કરવાનું, અન્નનું તથા અન્નાદ-નું, ને અન્નમા સ્થિત અન્નને જાણવાથી થનારા ફલનું કથન.	૧૮૩
૮ અન્નનો પરિત્યાગ ન કરવાનું, અન્નનું તથા અન્નાદનું, અને અન્નમા રહેલા અન્નને જાણ-વાથી થનારા ફલનું પ્રતિપાદન.	૧૮૩
૯ ધણુ અન્ન સંપાદન કરવાનો, અન્ન તથા અન્ન-ભક્ષકનો, અને અન્નમા રહેલા અન્નને જાણવા-થી થનારા ફલનો ઉપદેશ.	૧૮૩
૧૦ અતિથિને નિવાસસ્થાન આપવાનો, અતિથિ માટે અન્નસંગ્રહ કરવાનો, અતિથિને સત્કારપૂર્વક અન્નદાન કરવાનો, બ્રહ્મની ઉપાસનાનો અને આત્મજ્ઞાનના ફલનો બાપ.	૧૮૩

૮. શ્રીઐતરેયોપનિષત્.

વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. પહેલો અધ્યાય	
શાંતિપાઠ	૧૮૬
સૃષ્ટિની પૂર્વે એક પરમાત્માનું જ હોવું, અને તેમણે લોકોને રચવા માટે કરેલાં સકલ્પ.	૧૮૬
પરમાત્માએ રચેલા લોકોના નામો તથા વિરાટની ને લોકપાલાની ઉત્પત્તિનું કથન	૧૮૭
શુધાતપાની સૃષ્ટિનું તથા અલ્પશરીરની ઉત્પત્તિ આદિનું નિરૂપણ	૧૮૮
અગ્નિ આદિ દેવોએ વાણી આદિરૂપે થઈ શુભ આદિમાં પ્રવેશ કર્યો તેનું પ્રતિપાદન	૧૮૮
શુધાપિપાસાએ સ્થાન માટે ધાયાના કરી, અને તેમને સ્થાન આપવામા આવ્યું.	૧૮૮
પરમાત્માએ અન્નને ઉત્પન્ન કરવાનો સકલ્પ કરી તે ઉપજાવ્યું.	૧૮૮
આત્માનું સ્વતઃ ભોક્તાપણું નથી, પણ અપ્રાણવૃત્તિ-વાળા પ્રાણી તેનું ભોક્તાપણું છે એવું પ્રતિપાદન.	૧૮૮

વિષય	પૃષ્ઠાંક
ભોક્તાનું સ્વરૂપ દેખાડવા પરમાત્માના વિચારનું, તથા તેમણે જે માર્ગવડે શરીરમા પ્રવેશ કર્યો તેનું નિરૂપણ.	૧૮૮
પૂર્વોક્ત અભ્યાસપનો અષવાદ	૧૮૯
૨. બીજો અધ્યાય	
પિતામા થનારા જીવના પ્રથમ જન્મનું, સ્ત્રીના શરીરમા ગયેલા વીર્યની સ્થિતિનું, સગભાં સ્ત્રીના કર્તવ્યનું, સગભાં સ્ત્રીના પતિના કર્તવ્યનું, ને પિતાને થનારા પુત્રના ઉપધોગનું નિરૂપણ	૧૮૨
વામદેવકપિને જ્ઞાનના ફલની પ્રાપ્તિ થઈ એવું કથન.	૧૮૩
૩. ત્રીજો અધ્યાય	
આત્મસ્વરૂપ જાણવાની ઈચ્છાથી મુમુક્ષુઓનું પરસ્પર ભાષણ	૧૮૩
પ્રાણના ભેદોનું કથન.	૧૮૪
શરીરશરીરપ્રતિ આત્મા ભિન્ન નથી એવું નિરૂપણ.	૧૮૪
બ્રહ્મરૂપ આત્માને જાણવાથી થનારા ફલનું કથન.	૧૮૫

૯. શ્રીછાંદોગ્યોપનિષત્.

મંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. પ્રથમ પ્રપાઠક	
શાંતિપાઠ તથા ઉપોદ્ઘાત	૧૮૬
૧ રસતમતવાદિ ગુણવિશિષ્ટ ઔંકારની પરમાત્મ-બુદ્ધિથી ઉપાસના.	૧૮૭

મંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨ પ્રાણદેહિવડે ઔંકારની ઉપાસના.	૨૦૪
૩ આદિત્ય અને પ્રાણ આદિકની દેહિવડે ઔંકારની ઉપાસના.	૨૦૪
૪ સ્વરશબ્દના વાચ્ય ઔંકારની ઉપાસના.	૨૦૬

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૫ વાગાદિકની ને મુખ્યપ્રાણની તથા રશ્મિની અને આદિત્યની અભેદદષ્ટિવંદ ઉદ્દગીયની ઉપાસનાની નિદાપૂર્વક પુનઃ તેમની ભેદદષ્ટિવંદ ઉદ્દગીયની ઉપાસના.	૨૦૩
૬ અગપ્રાણભેદવંદ અધિદેવતરૂપ અપૂર્વ ઉદ્દગીયની ઉપાસના.	૨૦૪
૭ અગપ્રાણભેદવંદ અધ્યાત્મરૂપ અપૂર્વ ઉદ્દગીયની ઉપાસના.	૨૦૪
૮ શિલક, દ્રવ્ય ને જૈવલિના સવાદપૂર્વક સામથી સ્વર્ગ ને સ્વર્ગથી આ લોકપર્યંતની ગતિના ક્ષયવંદ પરોવરીયગુણકપરમાત્મદષ્ટિવંદે તે ફલવાળી ઉપાસના.	૨૦૭
૯ આ લોકની ગતિના અને ફલના ક્ષયવંદે પરોવરીયગુણકપરમાત્મદષ્ટિથી તે ફલવાળી ઉદ્દગીયની ઉપાસના.	૨૦૮
૧૦ દુર્લભસમયમા ઉચ્ચિત્તનુ દેશાતરમા ગમન, માવતના ઉચ્ચિત્ત અદના ભોજન આદિકના પ્રસંગપૂર્વક રાજયજ્ઞદર્શન, અને તેમનો ઋત્વિજ્ઞથી સવાદ.	૨૧૦
૧૧ રાજના અને ઉચ્ચિત્તના સવાદપૂર્વક ઋત્વિગુણા કર્મના પ્રસંગવંદે પ્રસ્તાવ, ઉદ્દગીય અને પ્રતિષ્ઠારના કર્મથી પ્રાણ, આદિત્ય ને અન્નરૂપ દેવતાનુ જ્ઞાન.	૨૧૧
૧૨ શાન્તવંદ ઉદ્દગીયની ઉપાસનાનો ઉપદેશ.	૨૧૨
૧૩ સામના અવયવ સ્વાભાવરવિષયની ઉપાસના.	૨૧૩
૨. બીજો પ્રપાઠક	
૧ સાપુદષ્ટિવંદ સમસ્ત સામની ઉપાસના.	૨૧૩
૨ લોકદષ્ટિવંદ સિકારાદિ પચવિધ સામની ઉપાસના.	૨૧૪
૩ વૃષ્ટિદષ્ટિવંદ સિકારાદિ પચવિધ સામની ઉપાસના.	૨૧૪
૪ જલદષ્ટિવંદ સિકારાદિ પચવિધ સામની ઉપાસના.	૨૧૫
૫ ઋતુદષ્ટિવંદ સિકારાદિ પચવિધ સામની ઉપાસના.	૨૧૫
૬ પશુદષ્ટિવંદ સિકારાદિ પચવિધ સામની ઉપાસના.	૨૧૫
૭ ધાણાદિ દષ્ટિવંદ પાચ પ્રકારના સામની ઉપાસના.	૨૧૫
૮ વાગદષ્ટિવંદ સાત પ્રકારના સામની ઉપાસના.	૨૧૬
૯ આદિત્યદષ્ટિવંદ સાત પ્રકારના સામની ઉપાસના.	૨૧૬
૧૦ અતિમૃત્યુરૂપવંદ સાત પ્રકારના સામની ઉપાસના.	૨૧૭
૧૧ પ્રાણા વિષે ગાયત્રસામની ઉપાસના.	૨૧૮
૧૨ અગ્નિમા રથતરસામની ઉપાસના.	૨૧૮
૧૩ મિથુનમા વામદેવસામની ઉપાસના.	૨૧૮
૧૪ આદિત્યમા જૂલસામની ઉપાસના.	૨૧૮
૧૫ પર્જન્યમા વૈરૂપસામની ઉપાસના.	૨૧૯

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૬ ઋતુઓમા વૈરાજસામની ઉપાસના.	૨૧૯
૧૭ પૃથિવી આદિકની દષ્ટિવંદ શકવરીસામની ઉપાસના.	૨૧૯
૧૮ પશુદષ્ટિવંદ રેવતીસામની ઉપાસના.	૨૨૦
૧૯ અગદષ્ટિવંદ યજ્ઞાચક્રીયસામની ઉપાસના.	૨૨૦
૨૦ દેવસદષ્ટિવંદ રાજનસામની ઉપાસના.	૨૨૦
૨૧ ત્રયીચિદ્વાદિ દષ્ટિથી સામસમુદાયની ઉપાસના.	૨૨૧
૨૨ ઉદ્દગાતાને ઉપયોગી કેટલુક નિરૂપણ.	૨૨૧
૨૩ ત્રણ ધર્મસ્કંધ અને બ્રહ્મા સ્થિતને અમૃતની પ્રાપ્તિપૂર્વક ઝંકારની બ્રહ્મરૂપતા.	૨૨૩
૨૪ સામની ઉપાસનાના પ્રસંગવંદે સામ, લોમ, મંત્ર ને ઉત્થાન; અને તેમને નહિ જાણનારને કર્મનો નિષેધ.	૨૨૩

૩. ત્રીજો પ્રપાઠક

૧ આદિત્યાદિમા મધુ આદિની દષ્ટિઓ.	૨૨૫
૨ દક્ષિણદિશાગત રશ્મિ આદિકમા મધુનાગ્રી આદિકની દષ્ટિ.	૨૨૫
૩ પશ્ચિમદિશાગત રશ્મિ આદિકમા મધુનાગ્રી આદિકની દષ્ટિ.	૨૨૬
૪ ઉત્તરદિશાગત રશ્મિ આદિકમા મધુનાગ્રી આદિકની દષ્ટિ.	૨૨૬
૫ ત્રિધ્વદિશાગત રશ્મિ આદિકમા મધુનાગ્રી આદિકની દષ્ટિ.	૨૨૬
૬ રોહિત આદિરૂપ વસુના ઉપજવનભૂત પ્રથમ અમૃતની ઉપાસના.	૨૨૭
૭ રુદ્રના ઉપજવનરૂપ બીજા અમૃતની ઉપાસના.	૨૨૮
૮ આદિત્યના ઉપજવનરૂપ ત્રીજા અમૃતની ઉપાસના.	૨૨૮
૯ મરુતના ઉપજવનરૂપ ચોથા અમૃતની ઉપાસના.	૨૨૯
૧૦ સાધ્યોના ઉપજવનરૂપ પાચમા અમૃતની ઉપાસના.	૨૨૯
૧૧ ભોગનો લય યમે આત્મામા સર્વ લીન થાય છે એવી ઉપાસના.	૨૨૯
૧૨ ગાયત્રીવંદ બ્રહ્મની ઉપાસના.	૨૩૦
૧૩ દારપલાદિની ગોણ ઉપાસના ને ક્ષદમા મુખ્ય બ્રહ્મની ઉપાસના.	૨૩૧
૧૪ સર્વ દષ્ટિથી બ્રહ્મની ઉપાસના ને મનોમયતાદિના આરોપથી શાંતિવિદ્યા.	૨૩૩
૧૫ પુત્રના દીર્ઘાયુરૂપ ફલવાળી વિરાટકોશની ઉપાસના.	૨૩૪
૧૬ પોતાના દીર્ઘાયુરૂપ ફલવાળી આત્મચક્ષાની ઉપાસના.	૨૩૫

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૭ દેવકીપુત્રને આગિરસે કહેલી અશ્વપાદિક ફલ-વાળી આત્મવચ્ચની ઉપાસના.	૨૩૭
૧૮ મન આદિકની દષ્ટિથી અધ્યાત્મ તથા આધિદેવિક બ્રહ્મની ઉપાસના.	૨૩૮
૧૯ આદિત્યની બ્રહ્મદષ્ટિથી ઉપાસના તથા તેનું ફલ.	૨૩૮
૪. ચોથો પ્રપાઠક	
૧ હંસોના કથનવડે જ્ઞાનશ્રુતિની રૈકવમુનિપાસે જવાની ઈચ્છાથી તેણે બદીને તે મુનિને શોધવા માંડ્યો.	૨૩૯
૨ રૈકવમુનિને જ્ઞાનશ્રુતિએ ગાયો આદિ ધન અર્પણ કર્યું.	૨૪૦
૩ આધ્યાયિકસહિત સર્વની પ્રાપ્તિરૂપ ફલવાળી સવર્ગવિદ્યા.	૨૪૧
૪ સત્યકામ બ્રહ્મચર્ય માટે મૌતમચુરની સમીપ ગયા, ને પછી ગાયો ચારવા ગયા.	૨૪૩
૫ વાયુએ સત્યકામને બ્રહ્મના પ્રથમ પાદનો ઉપદેશ કર્યો.	૨૪૪
૬ અગ્નિએ સત્યકામને બ્રહ્મના બીજા પાદનો ઉપદેશ કર્યો.	૨૪૪
૭ સૂર્યે સત્યકામને બ્રહ્મના ત્રીજા પાદનો ઉપદેશ કર્યો.	૨૪૫
૮ પ્રાણે સત્યકામને બ્રહ્મના ચોથા પાદનો ઉપદેશ કર્યો.	૨૪૫
૯ સત્યકામ વનમાંથી આચાર્યને ઘેર આવ્યા.	૨૪૬
૧૦ ઉપકોસલને અગ્નિએ કહેલી આત્માની વિદ્યા.	૨૪૬
૧૧ ઉપકોસલને ગાર્લપત્ય અગ્નિએ કરેલો ઉપદેશ.	૨૪૭
૧૨ ઉપકોસલને દક્ષિણાગ્નિએ કરેલો ઉપદેશ.	૨૪૮
૧૩ ઉપકોસલને આહવનીય અગ્નિએ કરેલો ઉપદેશ.	૨૪૮
૧૪ ઉપકોસલપ્રતિ અગ્નિઓનું કથન અને તેનું આચાર્યથી મળવું.	૨૪૮
૧૫ આચાર્ય ઉપકોસલને અભિપુરુષની ઉપાસના તથા અર્ચિરાદિ મતિ કર્યાં.	૨૪૯
૧૬ યજ્ઞની ઉપાસના.	૨૫૦
૧૭ યજ્ઞના ઊદ્વની નિવૃત્તિ માટે ભૂરાદિ વ્યાઘ્રતિઓનું વિધાન.	૨૫૧
૫. પાંચમો પ્રપાઠક	
૧ ઈન્દ્રિયોના સંવાદથી પ્રાણની જયેષ્ઠતા તથા શ્રેષ્ઠતા આદિ.	૨૫૨
૨ પ્રાણના અન્નની તથા વજની ઉપાસના.	૨૫૫
૩ પંચાગ્નિવિદ્યા માટે શ્વેતકેતુ તથા પ્રવાહણનો સંવાદ.	૨૫૬
૪ સ્વર્ગલોકરૂપ અગ્નિની વિદ્યા.	૨૫૮
૫ પર્જન્યરૂપ અગ્નિની વિદ્યા.	૨૫૮
૬ પૃથિવીરૂપ અગ્નિની વિદ્યા.	૨૫૮

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૭ પુરુષરૂપ અગ્નિની વિદ્યા.	૨૫૮
૮ સ્ત્રીરૂપ અગ્નિની વિદ્યા.	૨૫૮
૯ કર્મથી ગમનાગમનવાળા જીવનાં અગ્નિના સંબધવાળાં ઉત્પત્તિ તથા નાશ.	૨૫૯
૧૦ અધિકારસહિત ઉત્તરમાર્ગ, દક્ષિણમાર્ગ ને તૃતીય સ્થાન.	૨૫૯
૧૧ ઉદાલકસહિત પ્રાચીનશાલાદિકથી અશ્વપતિનો સંવાદ.	૨૬૧
૧૨ પ્રાચીનશાલનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (સ્વર્ગ આત્મા.)	૨૬૨
૧૩ સત્યવચ્ચનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (સૂર્ય આત્મા.)	૨૬૨
૧૪ ઈન્દ્રશૂનનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (વાયુ આત્મા.)	૨૬૩
૧૫ જનનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (આકાશ આત્મા.)	૨૬૩
૧૬ બુધિનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (જલ આત્મા.)	૨૬૩
૧૭ ઉદાલકનો ને અશ્વપતિનો સંવાદ. (પૃથિવી આત્મા.)	૨૬૪
૧૮ સર્વની સાથે અશ્વપતિનો સંવાદ. (સમસ્તવૈશ્વાનર વિદ્યા.)	૨૬૪
૧૯ વિદ્વાનના અગ્નિહોત્રની સિદ્ધિ માટે જ્ઞાનાય સ્વાહા આ પ્રથમાહુતિનું કથન.	૨૬૪
૨૦ જ્ઞાનાય સ્વાહા આ બીજા આહુતિનું કથન.	૨૬૫
૨૧ અપાનાય સ્વાહા આ ત્રીજા આહુતિનું કથન.	૨૬૫
૨૨ સમાનાય સ્વાહા આ ચોથી આહુતિનું કથન.	૨૬૫
૨૩ ઉપાનાય સ્વાહા આ પાંચમી આહુતિનું કથન.	૨૬૬
૨૪ એમ જાણનારને આ અગ્નિહોત્રનું ફલ.	૨૬૬
૬. છઠ્ઠો પ્રપાઠક	
૧ ઉદાલકના ને શ્વેતકેતુના પ્રસંગથી એકના જ્ઞાનવડે સર્વના જ્ઞાનનો ઉપદેશ.	૨૬૭
૨ સૃષ્ટિની પૂર્વે એક જ અદ્વિતીય સત્ હતું, તેથી તેજ આદિ ત્રણ ભૂતોની ઉત્પત્તિ.	૨૬૮
૩ બ્રહ્મના ઈશ્વરવડે ત્રણ ભૂતના ત્રિવૃત્તકરણથી નામરૂપની ઉત્પત્તિ.	૨૬૯
૪ ત્રિવૃત્તરૂપના પ્રદર્શનવડે વિકારનું મિથ્યાપણું ને કારણનું સત્યપણું.	૨૬૯
૫ ખાધેલાપીધેલા અન્ન, જલ ને તેજનું ત્રિવિધપણું.	૨૭૦
૬ મન, પ્રાણ ને વાણીની કર્મથી અન્ન, જલ ને તેજોરૂપતા.	૨૭૧
૭ સોળ કલાવાળા પુરુષના કથનથી મન આદિકની અન્નમયતા આદિનો નિશ્ચય.	૨૭૧
૮ સુષુપ્તિદ્વારા અને અન્નજલદ્વારા જગત્ના મૂલ સદૈવતનો ઉપદેશ.	૨૭૨

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૯ મધના દષ્ટાતથી સત્ત્વની પ્રાપ્તિના અજ્ઞાનના કથનવડે સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૪
૧૦ નદીસમુદ્રના દષ્ટાતથી સત્ત્વથી આગમનના અજ્ઞાનના કથનવડે સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૪
૧૧ વૃક્ષના દષ્ટાતથી જીવની અમરતવડે સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૫
૧૨ વડના બીજના દષ્ટાતથી સૂક્ષ્મથી સ્થૂલની ઉત્પત્તિ કહીને સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૫
૧૩ લવણના દષ્ટાતથી અઘ્રત્યક્ષ સત્ત્વના અસ્તિત્વવડે સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૬
૧૪ ગધારંદશથી આશ્રવા પુરુષના દષ્ટાતથી સદૈવંતનો ઉપદેશ.	૨૭૭
૧૫ મરવા પંડલા પુરુષના ઉદાસરણથી સત્ત્વની પ્રાપ્તિનો ક્રમ કરીને સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૮
૧૬ તપેલા પરશુના બ્રહ્મણના દષ્ટાતથી સત્ત્વને પામેલા મુક્તની મરણ પછી અનાવૃત્તિના ને સત્ત્વને નહિ મુખલાની મરણ પછી આવૃત્તિના હેતુના કથનવડે સત્ત્વનો ઉપદેશ.	૨૭૮

૭. સાતમો પ્રપાઠક

૧ સનન્દુમાર અને નારદના પ્રસંગથી નામબ્રહ્મની ઉપાસના	૨૭૯
૨ નામથી વાણીની અધિકતરતા	૨૮૦
૩ વાણીથી મનની અધિકતરતા.	૨૮૧
૪ મનથી સદૃશ્યની અધિકતરતા.	૨૮૧
૫ સદૃશ્યથી ચિત્તની અધિકતરતા	૨૮૨
૬ ચિત્તથી ધ્યાનની અધિકતરતા	૨૮૨
૭ ધ્યાનથી વિજ્ઞાનની અધિકતરતા.	૨૮૩
૮ વિજ્ઞાનથી બલની અધિકતરતા.	૨૮૪
૯ બલથી અન્નની અધિકતરતા.	૨૮૪
૧૦ અન્નથી જલની અધિકતરતા.	૨૮૫
૧૧ જલથી તેજની અધિકતરતા	૨૮૫
૧૨ તેજથી આકાશની અધિકતરતા.	૨૮૬
૧૩ આકાશથી સ્પર્શની અધિકતરતા.	૨૮૬
૧૪ સ્પર્શથી આશાની અધિકતરતા	૨૮૭
૧૫ આશાથી પ્રાપ્તિની અધિકતરતા.	૨૮૭
૧૬ સત્ય જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૮
૧૭ વિજ્ઞાન જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૮

ખંડાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૮ મતિ જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૮
૧૯ શ્રદ્ધા જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૮
૨૦ નિષ્ઠા જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ	૨૮૮
૨૧ કૃતિ જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૯
૨૨ સુષ્પ જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૯
૨૩ ભૂમા જ જાણવાયોગ્ય છે આ ઉપદેશ.	૨૮૯
૨૪ ભૂમાના લક્ષણનું કથન.	૨૮૯
૨૫ ભૂમાની સર્વત્ર પૂર્ણતાનું, અલકારનું ને આત્માનું કથન.	૨૮૯
૨૬ એમ જાણનારને યનારા ફલનું કથન.	૨૮૯

૮. આઠમો પ્રપાઠક

૧ દહરપુડરીકમાં બ્રહ્મની ઉપાસના.	૨૯૧
૨ દહરબ્રહ્મની ઉપાસનાનું ફલ.	૨૯૩
૩ ઉક્ત બ્રહ્મના ધ્યાનાગરૂપ ફલ, તથા સપ્રસાદ ને બ્રહ્મના સત્ય આ નામના અક્ષરાની સ્તુતિ.	૨૯૪
૪ બ્રહ્મચર્યના સંબંધ માટે ફલેલા સપ્રસાદની સ્તુતિ.	૨૯૫
૫ તે આત્માની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનના સહકારી બ્રહ્મચર્યનું વિધાન.	૨૯૫
૬ ફલેલા બ્રહ્માપાસકની મસ્તકગત નામ્રીથી ગતિ ફલેલા માટે નામ્રીખડ.	૨૯૬
૭ બ્રહ્માપાસે ગયેલા ઈન્દ્રવિરોચનને અક્ષિપુરુષનો ઉપદેશ.	૨૯૭
૮ ઈન્દ્રવિરોચનને જલપાત્રમાં આત્મપ્રદર્શન, અને દેહાત્મભાવથી વિરોચનનું ગમન.	૨૯૮
૯ દેહની છાયારૂપ આત્મામાં દોષદર્શનવડે ઈન્દ્રનું પુનરાગમન ને બત્રીશ વર્ષ વાસ.	૩૦૦
૧૦ ઈન્દ્રનું સ્વપ્નપુરુષનો ઉપદેશ, તથા દોષદર્શનવડે ઈન્દ્રના બત્રીશ વર્ષ વાસ.	૩૦૧
૧૧ ઈન્દ્રને માટે સુપુત્રપુરુષનો ઉપદેશ, તેમાં દોષદર્શનથી ઈન્દ્રના પાંચ વર્ષ વાસ	૩૦૧
૧૨ મત્યંશરીરથી આત્માની ભિન્નતા અને તેનું ઢાળપડતું, તથા આત્માના ઉપાસકને ફલ.	૩૦૨
૧૩ જપ તથા ધ્યાન માટે રથામથી શબ્દબલની પ્રાપ્તિની પ્રાર્થનાના મત્ર	૩૦૪
૧૪ આકાશનામથી બ્રહ્મના લક્ષણપૂર્વક પ્રાર્થનામત્ર.	૩૦૪
૧૫ ફલે. આત્મજ્ઞાનની પરપરાવડે પ્રાપ્તિ, આત્મજ્ઞાનના ઉપાય, ને કર્મના ઉપયાગ.	૩૦૪

૧૦. શ્રીબૃહદારણ્યકોપનિષદ્

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. પહેલો અધ્યાય	
શાન્તિપાઠ તથા ઉપોદ્ધાન.	૩૦૫
૧ અશ્વમેધની ઉપાસના માટે અશ્વમેધ સંબંધી અશ્વના શિર આદિ અંગોમાં કલાદિની દષ્ટિનું વિધાન.	૩૦૫

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ અશ્વરૂપ પ્રજાપતિની પાત્ર આદિક વિભૂતિના દર્શન પૂર્વક અશ્વના હયાદિ નામોની નિરુક્તિવડે અને પરમાત્મરૂપે કારણવાણાણલાવડે સ્તુતિ	૩૦૭
૨ હિરણ્યગર્ભરૂપ મૃત્યુથી જલાદિકની ઉત્પત્તિદ્વારા	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
અશ્વમેધમાં ઉપયોગી અગ્નિની ઉત્પત્તિ.	૩૦૮
૨ વિરાટની અને હિરણ્યગર્ભની ત્રિવિધતાના કથન-પૂર્વક તે વિરાટરૂપ અગ્નિના શિર આદિક અંગોમાં પૂર્વ આદિકની દૃષ્ટિનું વિધાન, અને તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૦૮
૨ હિરણ્યગર્ભરૂપ મૃત્યુના ત્રિધા શ્વામાં અપેક્ષિત બીજા શરીરની ઉત્પત્તિની કામનાપૂર્વક સત્સરરૂપ પ્રજાપતિની ઉત્પત્તિ પછી વિરાટના જન્મની અનંતર હિરણ્યગર્ભે તેના ભક્ષણ યાદે મોહું ત્રિધાકાં ભયવડે તે વિરાટથી શબ્દની ઉત્પત્તિ.	૩૦૮
૨ ઈશ્વરપૂર્વક વાણીવડે અને મનવડે પશુપર્થ સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિ તથા તે હિરણ્યગર્ભનું અદિતિ નામ અને તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૦૮
૨ તે પ્રજાપતિનું યજ્ઞ કરવાની કામનાથી તપપૂર્વક યશ વીર્યસંહિત શરીરથી નીકળવું ને પુનઃ તેમાં મન કરવું.	૩૦૮
૨ શરીરની મેધ્યતાની કામનાવડે અશ્વની ને અશ્વ-મેધની સૃષ્ટિપૂર્વક તેના જ્ઞાનનું ફલ, તથા કહેલા મૃત્યુના જ્ઞાનનું અને ઉભયવિધ યજ્ઞનું ફલ.	૩૦૮
૩ પ્રજાપતિના સત્તાન ઈન્દ્રિયરૂપ દેવાસુરની આપ્ત્યા-યિકાવંતે સ્વાભાવિક પાપાસંક્રિતરૂપ મૃત્યુસ્વરૂપના ઉદ્ભવના હેતુના અતિક્રમણનાં સાધનોનું કથન.	૩૧૦
૪ વિરાટની સૃષ્ટિ અને તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૧૭
૪ તે વિરાટ પ્રજાપતિને ભય થયે વિચારવડે ભયની નિવૃત્તિ.	૩૧૭
૪ તે પ્રજાપતિને અરતિપૂર્વક દ્વિતીયની ઈચ્છાવડે મનુશ્વતરૂપાદિ મિથુનથી મનુષ્યાદિની સૃષ્ટિ.	૩૧૮
૪ પ્રજાપતિને પાંતાની સૃષ્ટિના નામરૂપપણાના જ્ઞાન-પૂર્વક તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૧૮
૪ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોના નિયંતા અગ્નિસોમાદિ દેવોની સૃષ્ટિપૂર્વક તે પ્રજાપતિની અતિસૃષ્ટિના જ્ઞાનવાણાને પ્રજાપતિની પેઠે પ્રણાના ભાવની પ્રાપ્તિરૂપ ફલ.	૩૧૮
૪ અવ્યાકૃતના નામરૂપવંતે વ્યાકરણપૂર્વક કુરધાનમા સ્થિત શુરની પેઠે તથા કાકમા સ્થિત અગ્નિની પેઠે સામાન્યથી ને વિશેષથી દેહમાં આત્માનો પ્રવેશ, ને તેને પ્રાણનાદિ ક્રિયા પ્રમાણે પ્રાણાદિભાવની પ્રાપ્તિ, તેના દર્શાની અપૂર્ણાત્મા, ને સર્વ વિશેષના ઉપસહારી આત્માના દર્શાની પુશાત્મદર્શિતાનું નિરૂપણ.	૩૧૮
૪ પુત્રાદિ સર્વથી આત્માની પ્રિયતાના જ્ઞાનવડે આત્માના ઉપાસકના પ્રિયની જ્ઞાનિના અભાવનું કથન.	૩૨૦
૪ કેવા જ્ઞાનવડે બ્રહ્મ સર્વ થયું? એવો પ્રશ્ન.	૩૨૦
૪ “હુ બ્રહ્મ છું” આ મહાવાક્યમાં કહેલા અર્થના	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
જ્ઞાનવડે બ્રહ્મ સર્વ થયું એવું ઉત્તર તથા તેને લગતું અન્ય નિરૂપણ.	૩૨૧
૪ ચાર વર્ણોની સૃષ્ટિ.	૩૨૧
૪ આત્માને નહિ જાણીને મરેલા પુરુષને આત્માથી રક્ષણના અભાવમાં વેદ અને ખેડ આદિના દષ્ટાંતના કથનપૂર્વક આત્માને નહિ જાણનારાનાં કરેલાં કર્મ ક્ષયશીલ હોવાથી આત્માની ઉપાસનાનું વિધાન, તથા આત્મોપાસકના કર્મના અભાવથી કર્મક્ષયના અભાવનું પ્રતિપાદન, ને આત્માને સ્તુત કરવાને ફલનું વચન.	૩૨૨
૪ કર્મોપિકારી અજ્ઞાનીના શરીરાદિના કર્મવડે સર્વ પ્રાણીઓના ભોખપણાના પ્રતિપાદનપૂર્વક ઉપ-કારક હોવાથી જ પોતાના શરીરના રક્ષણની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓ તેનું રક્ષણ કરે છે એવું પ્રતિપાદન.	૩૨૩
૪ પાંકત યજ્ઞાદિકનું નિરૂપણ.	૩૨૪
૪ ઉપયોગસંહિત સાત અન્નોના સૂતભૂત મંત્રનું વિવેચન.	૩૨૪
૪ પુત્રાદિ સાધનોના ત્રણ લોકરૂપ સાધ્યથી સંપન્નનું વર્ણન.	૩૨૮
૪ સંપ્રતિરૂપ કર્મનું નિરૂપણ.	૩૨૮
૫ જેણે સમ્પ્રતિરૂપ કર્મ કર્યું છે તેના પુરુષમા દૈવીવાગ્ આદિક પ્રાણોના અવેશના પ્રકારનું વર્ણન.	૩૩૦
૫ વ્રતની મીમાસા.	૩૩૦
૬ અવિદ્યાના કાર્યની અવિદ્યાથી એકતા.	૩૩૨

૨. બીજો અધ્યાય

૧ અજ્ઞાતશત્રુરાજાનો ને બાલાકિબ્રાહ્મણનો પ્રશ્ન.	૩૩૩
૧ બાલાકિએ સૂર્ય, ચંદ્ર, વીજળી, પ્રકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ, દર્પણ, પ્રાણ, દિશા, છાયા ને સમસ્ત આ બ્રહ્મોની ઉપાસનાનું કથન કરે સતે અજ્ઞાત-શત્રુએ તે પ્રત્યેક બ્રહ્મના કથનના નિષેધપૂર્વક તે તે બ્રહ્મના ગુણસંહિત ઉપાસનાના કથનના કથનવડે પાંતાના જ્ઞાનની વિશયતા દેખાડી, નથી બાલાકિનું મીન થયું.	૩૩૩
૧ “આટલું જ બ્રહ્મ તે જાણ્યું છે વા અધિક?” એમ રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે બાલાકિએ “મેં આટલું જ બ્રહ્મ જાણ્યું છે” એમ કહ્યું પછી “આટલું જાણવાથી બ્રહ્મ વિદિત થતું નથી” એમ અજ્ઞાતશત્રુએ કહે સતે “હું તમારું શરણ મેલણ કરું છું.” એવું બાલાકિનું કથન.	૩૩૬
૧ “બ્રાહ્મણે જનિયનું શરણ મેલણ કરવું યોગ્ય નથી” એમ જણાવી રાજાએ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાને સાથે બાલાકિનો સાથ પકડી તેને કોઈ સુતેલા પુરુષપાસે લઈ ગયા, અને તેના	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
પ્રાણને ધણા વિશેષણોવડે બોલાવ્યો, પણ તે મનુષ્ય જાઓ નહિ, ત્યારે તેનો હાથ દાબી તેને જગાડ્યો, ને પ્રાણથી ભિન્ન જ્ઞાતા છે એમ બાલાકિને સમજાવ્યું.	૩૩૬
૧ “ત્યારે આ ક્યાં હતો?” તથા “આ ક્યાંથી આવ્યો?” એમ રાજાએ પૂછે સતે “હું તે જાણતો નથી” એમ બાલાકિએ જણાવ્યું.	૩૩૭
૧ “આ ત્યારે ક્યાં હતો?” આ પહેલા પ્રશ્નનું સ્વપ્ન-સુષુપ્તિના તેની સ્થિતિના વર્ણનરૂપ અજ્ઞાતશત્રુનું ઉત્તર.	૩૩૭
૧ “આ ક્યાંથી આવ્યો?” આ બીજા પ્રશ્નનું કરોળિયા અને અગ્નિના દૃષ્ટાંતપૂર્વક આત્માથી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિના કથનવડે આત્માની ઉપનિષદ અને સત્યની સત્યતાનું કથન.	૩૩૮
૨ આધાન, પ્રત્યાધાન, સ્પૃશ્ણ અને દામસસિત પ્રાણના જ્ઞાનના ફલપૂર્વક પ્રાણ અને તેના આધાનાદિકનું નિરૂપણ.	૩૩૮
૨ જ્ઞાત અજિતિ અને તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૩૮
૨ માથામા સાત ઋષિ આદિક છે એવો બોધ કરનાર મત્રનું વિવેચન.	૩૩૯
૩ બ્રહ્માનું મૂર્ત ને અમૂર્ત આ બે રૂપના કથનપૂર્વક તેમની અંતર રહેલાં વિશેષણોનું પ્રદર્શન.	૩૩૯
૩ અપિદેવતરૂપ મૂર્તામૂર્તનું કથન.	૩૪૦
૩ અધ્યાત્મરૂપ મૂર્તામૂર્તનો વિભાગ.	૩૪૦
૩ લિંગાત્મપુરુષની વાસનાના બેદથી વિવિધરૂપના અનેક દૃષ્ટાવડે કથનપૂર્વક નૈતિ નૈતિ એમ બ્રહ્મનું કથન, અને સત્યનું સત્ય એવું તેનું નામ.	૩૪૦
૪ શ્રીયાશવલ્ક્ય અને મૈત્રેયીના પ્રસંગપૂર્વક ધન મોહનું સાધન નથી એમ સાબળી મૈત્રેયીએ ધનની ઉપેક્ષા કરી મોહનું સાધન પુછ્યું.	૩૪૧
૪ શ્રીયાશવલ્ક્યે મૈત્રેયીપ્રતિ આત્માની પ્રિયતમતા તથા તેના સાક્ષાત્કાર, શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસનની કર્તવ્યતા કહી તે વડે સર્વના વિજ્ઞાનરૂપ ફલ જણાવ્યું.	૩૪૧
૪ તેમણે આત્માથી ભિન્ન બ્રાહ્મણશ્વાદિ જાતિ આદિના જ્ઞાનવાળાનો તે તે વડે તિરસ્કાર થાય છે એમ જણાવી બ્રહ્માત્માની સર્વરૂપતા જણાવી.	૩૪૨
૪ સ્થિતિકાલમા ચિત્ત્વરૂપના અન્યવચ્ચે સર્વત્ર ચિદ્-રૂપતાના નિશ્ચયમા દુદ્ધમિ, શાપ ને વીજાનું દૃષ્ટાવડે.	૩૪૩
૪ ઉપનિષદાલમા સર્વ ચિદ્-રૂપ જ છે આ નિશ્ચય માટે અગ્નિધુમનું ઉદાહરણ.	૩૪૩
૪ પ્રલય વિષે સર્વ ચિદ્-રૂપ જ છે આ નિશ્ચય માટે ઉદાહરણોથી એકાધન પ્રક્રિયાનું કથન.	૩૪૩

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪ જ્ઞાનથી બાધરૂપ આત્મતિક પ્રલય દેખાડવા માટે સૈંધવના ગાંગડના દૃષ્ટાંતપૂર્વક જ્ઞાની મૃત્યુ પછી જ્ઞાનરહિત થાય છે તેનું નિરૂપણ.	૩૪૪
૪ જ્ઞાનના અભાવના કથનથી મૈત્રેયીએ કરેલો પ્રશ્ન ને તેનું શ્રીયાશવલ્ક્યે આપેલું ઉત્તર.	૩૪૪
૪ અવિદ્યાએ કલ્પેલા સંસારભાવમાં ભિન્ન વ્યવહારરૂપ સંજ્ઞાના કથનપૂર્વક સર્વાત્મભાવમાં ભેદ-વ્યવહારરૂપ સંજ્ઞાનો અભાવ, અને જ્ઞાતા આત્માની અવિષયતા.	૩૪૪
૫ પૃથિવી આદિક જગતના પરસ્પર કાર્યકારણભાવવડે પરસ્પર ઉપકાર્યપિકારતા.	૩૪૫
૫ સર્વના આત્મરૂપ બ્રહ્મવેત્તાની સર્વવડે ઉપાસ્યતા માટે સર્વ ભૂતોના અધિપતિપણાના, રાજપણાના ને તે વિદ્વાનમાં સર્વના સમર્પિતપણાના દૃષ્ટાંતથી પ્રદર્શન.	૩૪૮
૫ પ્રવર્ત્તકર્મરૂપ અર્થવાળા પહેલા બે અધ્યાયોના વિષયનું દ્યૈયઅથર્વા અને બે અશ્વિનીકુમારોની આખ્યાયિકભૂત બે મંત્રોવડે પ્રતિષાદન.	૩૪૮
૫ બ્રહ્મવિદ્યારૂપ પાઞ્ડવના બે અધ્યાયોના વિષયનું પાછળની બે ઋષ્યાઓવડે નિરૂપણ.	૩૪૯
૬ બ્રહ્મવિદ્યાની સ્તુતિ માટે બ્રહ્મવિદ્યાના આચાર્યોની પરંપરાનું કથન.	૩૪૯

૩. ત્રીજો અધ્યાય

૧ પરીણાપૂર્વક આગમના અર્થના નિર્ધારણપૂર્વક યુક્તિપ્રધાન યાજ્ઞવલ્કીયકાંડના આરંભમાં જનકના પક્ષ વિષે બ્રાહ્મણો એકત્ર થયા પછી તેઓમાં અતિશય બ્રહ્મવેત્તા કોણ છે? એમ જણવાની ઈચ્છા-વડે તેના પુરુષને સુવર્ણસસિત રાખલી સહજ ગાપો લઈ જવા માટે જનકે કરેલી પ્રતિજ્ઞા.	૩૫૦
૧ અન્ય બ્રાહ્મણોને તે સુવર્ણસસિત સહજ ગાપોના પ્રલપ્તમાં અસામર્થ્યવાળા જોઈ “અમારા ઘરપ્રતિ આ ગાપોને લઈ જાઓ” એમ શ્રીયાશવલ્ક્યે પોતાના શિષ્યને આજ્ઞા કર્યા પછી બ્રાહ્મણો ક્રોધ-યુક્ત થયા, ને શ્રીયાશવલ્ક્યપ્રતિ બ્રહ્મનિષ્ઠાભિ-માની અશ્વલે તિરસ્કારપૂર્વક ભાષણ કર્યું.	૩૫૧
૧ મુક્તિમા અને અતિમુક્તિમા અશ્વલેનો પ્રશ્ન ને શ્રીયાશવલ્ક્યનું ઉત્તર.	૩૫૧
૧ સપત્તમા અશ્વલેનો પ્રશ્ન ને શ્રીયાશવલ્ક્યનું ઉત્તર.	૩૫૨
૨ આર્તભાગે પ્રહસની અને અતિપ્રહસની સંખ્યા તથા સ્વરૂપ જણાવવા કરેલા પ્રશ્ન, ને શ્રીયાશવલ્ક્યે આઠ પ્રહસ, આઠ અતિપ્રહસ, ને તેમના સ્વરૂપનું કરેલું નિરૂપણ.	૨૫૪
૨ મૃત્યુના મૃત્યુનો પ્રશ્ન તથા તેનું ઉત્તર, અને બંધ-	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
માંથી મોજ મેળવવા માટે પુરુષના પ્રયત્નનું સફલપણું.	૩૫૫
૨ પ્રશ્નપૂર્વક વિદ્વાનના અદ્યતિઋણ મૃત્યુની અનુભૂતિપૂર્વક અહીં જ દીપકના નિર્વાણની પેઠે વિદ્વાનના સ્વરૂપભૂત બ્રહ્મા તેના ચિલયનું કથન.	૩૫૫
૨ મરણ પામેલા વિદ્વાનના વાગ્ આદિકનો. વિલય થયે પણ અન્યની દષ્ટિવડે અવશેષ રહેલા તેનાં નામની અનંતતા, અને તેની અનંતતાના અધિકારી દેવોની અનંતતા, તથા તે દેવોના આત્મભાવને પામેલા વિદ્વાનને અનંતતાના દર્શનના ફળનું કથન.	૩૫૫
૨ અજ્ઞાનીનાં વાગ્આદિક અગ્નિ આદિકને પામ્યા પછી પુનઃ તેમનું ઋણ કથનનાર કોણ છે? એવો પ્રશ્ન થયે એકાંતમાં વિચારપૂર્વક તેમનું ઋણ કથનનાર કર્મનો નિર્ણય.	૩૫૫
૩ પારિશતોની ગતિનો ભુજ્યુએ કરેલો પ્રશ્ન.	૩૫૬
૩ અશ્વમેધયજ્ઞ કરનારની જ્યાં ગતિ છે ત્યાં તેમની ગતિના કથનપૂર્વક અશ્વમેધયજ્ઞ કરનારની ગતિના નિર્ણય માટે ભુવનકોશના પરિજ્ઞામના કથનવડે ઉત્તરની સમાપ્તિ અને તેના જ્ઞાનનું ફલ.	૩૫૬
૪ ઉપસ્થના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રાણાદિ પાંચ વાયુની ચેષ્ટના આશ્રય સર્વાંતર આત્માનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે કરેલું વર્ણન.	૩૫૭
૪ તે સર્વાંતર આત્માના વિશેષ સ્મરીકરણ માટે સર્વ કરણોમા સત્તારૂપે રહેલા આત્મનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે કરેલું નિરૂપણ, અને તેનાથી ભિન્નની દુષ્પરૂપતા.	૩૫૭
૫ ક્ષોલના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સંન્યાસ, શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસનના સ્વરૂપનું તથા મોક્ષના સાધન આત્મજ્ઞાનસહિત સંસારધર્મથી રહિત સર્વાંતર આત્માનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે કરેલું કથન.	૩૫૮
૬ કાચ પરિચિન્ન તથા સ્થુલ અને કારણ વ્યાપક તથા સૂક્ષ્મ છે એ વ્યાપ્તિમાં આર્ગીનો પ્રશ્ન ને યાજ્ઞવલ્ક્યનું ઉત્તર, તથા મુનિએ અતિપ્રશ્નોનો નિષેધ કરે આર્ગીની પ્રશ્નથી ઉપરામતા.	૩૫૯
૭ ઉદાલકે સુતાત્માનું તથા અતપચીનું સ્વરૂપ જણાવવા પ્રશ્ન કર્યો, શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે તેમના વૈતાપણાની પ્રતિજ્ઞા કરી, ત્યારે ઉદાલકે તેમનું નિરૂપણ કરવા કરેલી સૂચના.	૩૬૦
૭ સુતાત્માના પ્રશ્નનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે સત્તર પ્રકારના ચિત્રરૂપપણાવડે કરેલું ઉત્તર, અને ઉદાલકે અંત-યામીનું પ્રતિપાદન કરવા કરેલી સૂચના.	૩૬૧
૭ પૃથિવી, જલ, અગ્નિ, અતરિક્ષ, વાયુ, સ્વર્ગલોક, આદિત્ય, દિશા, ચંદ્ર, તારા, આકાશ, અંધકાર ને તેજમા અતપામીના સબળના દર્શનનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે કરેલું કથન.	૩૬૧

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૭ બ્રહ્માથી શુભદ્રપર્યંત સર્વ ભૂતોમાં અંતર્યામીના દર્શનનું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે કરેલું કથન.	૩૬૨
૭ દ્રાણ, વાણી, નેત્ર, શ્રોત્ર, મન, ત્વચા, બુદ્ધિ ને ઉપસ્થમાં અંતર્યામીના દર્શનના કથનપૂર્વક આત્મા-થી ભિન્ન દ્રષ્ટા, શ્રોત્રા, મંતા ને વિજ્ઞાતાના અભાવનું કથન.	૩૬૨
૮ આર્ગીએ બ્રાહ્મણોપાસે શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યને બે પ્રશ્નો પૂછવાની અનુમતિ માગી, ને બ્રાહ્મણોએ તેને તેમ કરવાની અનુમતિ આપી.	૩૬૪
૮ આર્ગીએ શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યપ્રતિ પ્રશ્નો પૂછવાની ઈચ્છા દર્શાવી, ને શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે પૂછવાની અનુમતિ આપી.	૩૬૪
૮ “સુતાત્મા શામાં ઓતપ્રોત છે?” એવો આર્ગીનો પહેલો પ્રશ્ન, અને “તે અવ્યાકૃતમા ઓતપ્રોત છે” એવું શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે આપેલું તેનું ઉત્તર.	૩૬૪
૮ આર્ગીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછવા માગણી કરી, ને શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે તેની અનુમતિ આપી.	૩૬૪
૮ “અવ્યાકૃત શામાં ઓતપ્રોત છે?” એવો આર્ગીનો બીજો પ્રશ્ન, ને શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે “તે નિરુપાધિક બ્રહ્માં ઓતપ્રોત છે” એવું તેનું આપેલું ઉત્તર.	૩૬૪
૮ અક્ષરના સ્વરૂપલક્ષણમા પ્રવેશ માટે ઉપલક્ષણભૂત વિશેષણોનું કથન.	૩૬૫
૮ આ અક્ષરને નહિ જાણીને કરેલા યજનનું તથા તપનું વિનાશિકલવાણાપણું, અને આત્માને નહિ જાણીને મરેલાની દીનતાનું તથા આત્માને જાણીને મરેલાની બ્રાહ્મણતાનું કથન.	૩૬૫
૮ આ અક્ષરની અદૃષ્ટતા આદિક હોવાથી દ્રઢભાવાદિકનું, ને તેનાથી ભિન્ન દ્રષ્ટા આદિકના અભાવના કથનપૂર્વક તે અક્ષરમાં અવ્યાકૃતના ઓતપ્રોત-ભાવનું કથન.	૩૬૬
૮ શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્ય બ્રહ્માદમા કિંતી શકાય એમ નથી એમ આર્ગીએ બ્રાહ્મણોપ્રતિ ક્ષુ.	૩૬૬
૮ શાકલ્યે દેવોની સંખ્યાનો પ્રશ્ન કર્યો, અને શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે સકોચવિકાસથી દેવોની સંખ્યાનું તથા તેમના સ્વરૂપનું કથન કર્યું.	૩૬૬
૮ સુતાત્માના પ્યાન માટે ત્રિવિધતાપૂર્વક આઠ પ્રકારના બેદનો ઉપદેશ.	૩૬૮
૮ દુરુક્તિપૂર્વક દિશાઓના વિભાગવડે પાંચ પ્રકારથી વિભક્ત સર્વ જગત્ના ક્ષયમાં ઉપસંહાર થયે પ્રશ્નોત્તર.	૩૭૦
૮ શરીર, ક્ષય ને પ્રાણાદિ વાયુઓની પરસ્પર પ્રતિકાપૂર્વક નિરુપાધિક બ્રહ્મનું કથન, તથા શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યે શાકલ્યપ્રતિ ઉપનિષદે પ્રતિપાદન કરેલા પુરુષનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, તેનું ઉત્તર નહિ દઈ શકવા-	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
ધી શાક્ષ્યના મત્સકનું પડવું ને તેનાં હાડકાંઓની દુર્ગતિ.	૩૭૨
૯ શ્રીયાશ્વલ્ક્યે સર્વ બ્રાહ્મણોને પ્રશ્ન પૂછવાની વા ઉત્તર આપવાની ઈચ્છા હોય તો તેમ કરવા સૂચના કરી, પણ ભયને લીધે કોઈ પણ બ્રાહ્મણે કાંઈ ન પૂછ્યું.	૩૭૩
૯ શ્રીયાશ્વલ્ક્યે બ્રાહ્મણોપ્રતિ શરીરને વૃક્ષના જેવું કહી નાશ પામેલા શરીરની પુનઃ ઉત્પત્તિનો હેતુ પૂછ્યો, પણ કોઈથી ઉત્તર ન આપી શકાયું, અને બ્રહ્મની વિજ્ઞાનઆનંદદાદિરૂપતા.	૩૭૩
૪. ચોથો અધ્યાય	
૧ જનકની સભામાં પધારેલા શ્રીયાશ્વલ્ક્યને જનકે પધારવાનું કારણ પૂછ્યું, ને શ્રીયાશ્વલ્ક્યે તેનું ઉત્તર આપ્યું.	૩૭૪
૧ મુનિના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વણી, પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, મન ને ક્લેશની બ્રહ્મભાવે ઉપાસનાઓ કરવાના શ્રવણનું રાજાએ કહ્યું, મુનિએ તેઓમાં ન્યૂનતા જણાવી, રાજાએ ગાયો આપવાનું કહ્યું, પણ તેમનો તેમણે સ્વીકાર ન કર્યો.	૩૭૫
૨ જનકે અભિમાન ત્યજી શ્રીયાશ્વલ્ક્યનું શરણ ઝડપી કહ્યું, અને પછીથી થયેલ પ્રશ્નોત્તર તથા સૂચના.	૩૭૯
૨ વિષય, તેજસ ને પ્રાજ્ઞાના અનુવાદપૂર્વક તુરીયરૂપ બ્રહ્મનું કથન, અને બ્રહ્મવિદ્યાની અન્ય દર્શિણાના અભાવના અભિપ્રાયથી રાજાનું કથન.	૩૮૦
૨ પુનઃ શ્રીયાશ્વલ્ક્યનું જનકની સમીપ આગમન, ને તેમણે ઈચ્છિત પ્રશ્ન પૂછવા જનકને આપેલું વરદાન.	૩૮૧
૨ “કઈ જ્યોતિવાળો આ પુરુષ છે?” ઈત્યાદિ જનકના પ્રશ્નોનું આદિત્યાદિ પાંચ જ્યોતિઓના સંબંધવાળું શ્રીયાશ્વલ્ક્યે આપેલું ઉત્તર.	૩૮૧
૨ “કયો આત્મા છે?” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં “વિજ્ઞાન-મય આત્મા છે” ઈત્યાદિ ઉત્તરપૂર્વક સ્વપ્નમાં તેના સ્પષ્ટ સ્વયમ્પ્રકાશપદા આદિનું નિરૂપણ, તથા તેમનું પ્રતિપાદન કરનારા મંત્રો.	૩૮૨
૨ સ્વપ્નપદસ્થામાં આત્મા મૃત્યુનું ઉલ્લેખન કરતાં નથી તેથી “વિમુક્તિ માટે કહો” એમ જનકે પ્રેરણા કરે સતે મુનિએ સુષુપ્તિપદસ્થામાં આત્મા અસંગ છે એમ નિરૂપણ કર્યું.	૩૮૪
૨ સ્વપ્નમાં તથા જાગ્રતમાં પણ કર્તાપણાના અભાવથી આત્માના અસંગપણાનું કથન, તથા તથા મહા-મત્સ્યનું ઉદ્દાહરણ.	૩૮૫
૨ શ્વેનના વચનવડે સુષુપ્તિમાં આત્માના રૂપનું નિરૂપણ.	૩૮૫
૨ નાદીમંડવડે સર્વ અનર્થોના બીજભૂત અવિદ્યાના	

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
સ્વરૂપનો નિશ્ચય.	૩૮૫
૨ સર્વાત્મભાવરૂપ મોક્ષના કથનપૂર્વક સુષુપ્તિમાં જાગ્રતી પરમાત્માની સાથે એકતા થવાથી વિશેષ-જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે તેમાં દષ્ટાંત.	૩૮૫
૨ સુષુપ્તિમાં પિતા આદિકના પિતૃભાવાદિના અભાવનું નિરૂપણ.	૩૮૬
૨ દ્રષ્ટા આદિકોની દષ્ટિ આદિકના નાશના અભાવનું કથન.	૩૮૬
૨ ચૈતન્યરૂપ પ્રત્યગાત્માનું સ્વરૂપ વિરાધવિજ્ઞાનથી રહિત છે તોપણ પોતાની અવિદ્યાવડે કલ્પિત વિશેષવિજ્ઞાનવાળાપણાનો આશ્રય કરીને તેની બે અવસ્થા સિદ્ધ થાય છે તેનું નિરૂપણ.	૩૮૬
૨ સાર્વભૌમના આનંદથી માંડીને શ્રો સો ગણા અધિક આનંદના કથનવડે પરમાનંદનું પ્રતિપાદન.	૩૮૮
૨ જીવાત્માના સ્વપ્નમાં સસારપૂર્વક ત્યાગી જાગ્રતુપ્રતિ આગમનનું નિમિત્તસહિત વર્ણન.	૩૮૯
૨ જીવાત્માના સ્વપ્નથી જાગ્રતુપ્રતિ આગમનની પેઠે શરીરથી અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિમાં ગાડનું ઉદ્દા-હરણ.	૩૮૯
૩ જીવાત્મા ઊર્ધ્વ ઉચ્ચવાસવાળો કયા સમયમાં, વા કયા નિમિત્તને લીધે, વા કેવી રીતે, વા શા પ્રયોજન માટે થાય છે? આ આશંકાની નિવૃત્તિ માટે આંખા આદિકના કલ્પના દષ્ટાંતથી તેનું ઉત્તર.	૩૮૯
૩ શરીરનો ત્યાગ કરીને જનારા જીવાત્મામાં અન્ય શરીરના ઝડપમાં સામર્થ્યના અભાવની શંકા થયે રાજસેવકોની પેઠે તેના કર્મવડે પ્રેરાયેલા આદિત્યાદિ સર્વ ભૂત આ કર્મકલ્પના ઉપભોગમાં સાધનોવડે કર્મ કલન જાગ્રનારની વાટે જુએ છે ઈત્યાદિનું નિરૂપણ.	૩૮૯
૩ મરણસમયમાં સર્વ પ્રાણા જીવાત્માપ્રતિ અભિમુખ-પણાવડે આવે છે તેનું દષ્ટાંતસહિત કથન.	૩૮૯
૪ કામનાવાજાને સસારની પ્રાપ્તિ ને કામનારહિતને મોક્ષનું પ્રતિપાદન, તથા મોક્ષનું અને તેના સાધનનું નિરૂપણ કરનારા મંત્ર.	૩૯૧
૪ બ્રહ્મવેદાને મોક્ષલાભ થાય છે એ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર મંત્ર.	૩૯૨
૪ જ્ઞાનમાર્ગની સ્તુતિ માટે અન્ય માર્ગની અસારતાનું કથન.	૩૯૩
૪ આત્મજ્ઞાનની સ્તુતિ સારુ તેમાં નિષ્ઠા રાખનારાના શરીરક્લેશથી રહિતપણાનું કથન.	૩૯૩
૪ બ્રહ્મવેદાનાં વિદ્યારૂઢ કૃતાર્થતામાં પોતાના અનુ-ભવના પ્રમાણપણાનું નિરૂપણ.	૩૯૩
૪ બ્રહ્મવિદ્યાની સ્તુતિ માટે જ્ઞાનીને વિસિતના નહિ કરવાથી થનારા ભયના અભાવાદિકનું કથન.	૩૯૪
૪ વેદાતના સસારવાજાને મનથી જ બ્રહ્મના અનુભવ થાય છે ઈત્યાદિનું નિરૂપણ.	૩૯૫

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪ બ્રહ્માત્મામાં સર્વ વેદનો ઉપયોગ છે એવું પ્રતિ- પાદન.	૩૯૫
૪ બ્રહ્મવિદ્યાના ફલના કથનપૂર્વક શ્રીયાશ્વવલ્લયને કૃતાર્થ થયેલા જનકરાજાએ પોતાના શરીરસહિત સર્વ અર્પણ કર્યું તેનું વર્ણન.	૩૯૫
૪ સોપાધિક બ્રહ્મના ધ્યાનથી અભ્યુદયનું નિરૂપણ.	૩૯૬
૪ સમસ્ત આરણ્યકના વિષયનું સમુચ્ચયવડે કથન.	૩૯૬
૫ શ્રીયાશ્વવલ્લયનો અને મૈત્રેયીનો સંવાદ.	૩૯૬
૬ મુનિકાંડની આચાર્યપરંપરા.	૪૦૧

પ. પાંચમી અધ્યાય

૧ સર્વ ઉપનિષદોના અર્થરૂપ બ્રહ્મનો અનુવાદ અને ઊંઠાબેઠના વાચ્ય બ્રહ્મની ઉપાસના.	૪૦૨
૨ સર્વ ઉપાસનાઓમાં ઉપકારક દમ આદિક ત્રણ સાધનોનું નિરૂપણ.	૪૦૨
૩ "ઠ્ઠય બ્રહ્મ છે" એવી ઉપાસના.	૪૦૩
૪ "સત્ય બ્રહ્મ છે" એવી ઉપાસના.	૪૦૩
૫ સત્યબ્રહ્મની સ્તુતિ તથા તે બ્રહ્મના સંસ્થાનભેદની ઉપાસના.	૪૦૩
૬ મનઉપાધિવાળા બ્રહ્મની ઉપાસના.	૪૦૫
૭ "વીજળી બ્રહ્મ છે" એવી ઉપાસના.	૪૦૫
૮ વાગ્ધેનુરૂપ બ્રહ્મની ઉપાસના.	૪૦૫
૯ વૈશ્વાનરાગ્નિરૂપ ઉપાધિવાળા બ્રહ્મની ઉપાસના.	૪૦૫
૧૦ આ પ્રકરણમાં સ્થિત સર્વ ઉપાસનાઓના ફલનું તથા અશ્લુતફલવાળી ઉપાસનાઓના ફલનું કથન.	૪૦૬
૧૧ બ્રહ્મની ઉપાસનાના પ્રસંગથી ફલવાળી અબ્રહ્મની ઉપાસનાનું નિરૂપણ.	૪૦૬
૧૨ વિશબ્દના વાચ્ય અન્ન ને રંશબ્દના વાચ્ય પ્રાણની બ્રહ્મભાવવડે ઉપાસના.	૪૦૬
૧૩ ઉક્ષદ્દષ્ટિવડે પ્રાણની ઉપાસના.	૪૦૭
૧૩ યજુષ્દ્દષ્ટિવડે પ્રાણની ઉપાસના.	૪૦૭
૧૩ સામદ્દષ્ટિવડે પ્રાણની ઉપાસના.	૪૦૭
૧૩ જ્ઞાનદ્દષ્ટિવડે પ્રાણની ઉપાસના.	૪૦૭
૧૪ આયત્રીછદરૂપ ઉપાધિવાળા બ્રહ્મની ઉપાસના.	૪૦૭
૧૪ આયત્રીનું ઉપસ્થાન.	૪૦૮
૧૪ આયત્રીના મુખના વિધાન માટે અર્થવાદ અને તેના મુખનું વિધાન.	૪૧૦
૧૫ ઉપાસનાનું તથા કર્મનું સાથે અનુષ્ઠાન કરનારાએ કરવાની આદિત્યની અને મન વિષે સ્થિત પોતાના સંકલ્પરૂપ અગ્નિદેવની પ્રાર્થના.	૪૧૦

દ. છઠ્ઠી અધ્યાય

૧ જયેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠગુણયુક્તપણાવડે પ્રાણની ઉપા- સના.	૪૧૧
૧ વસિષ્ઠારૂપ ગુણવાળા વાણીરૂપ પ્રાણની ઉપાસના.	૪૧૧
૧ પ્રતિષ્ઠારૂપ ગુણવાળા નેત્રરૂપ પ્રાણની ઉપાસના.	૪૧૧

બ્રાહ્મણાંક વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ સંપદ્મરૂપ ગુણવાળા શ્રોતરૂપ પ્રાણની ઉપાસના.	૪૧૨
૧ આયતનરૂપ ગુણવાળા મનારૂપ પ્રાણની ઉપાસના.	૪૧૨
૧ પ્રજાપતિરૂપ ગુણવાળા ઉપસ્થરૂપ પ્રાણની ઉપા- સના.	૪૧૨
૧ વાગાદિ પ્રાણોએ પ્રજાપતિપાસે જઈને "અમારામાં શ્રેષ્ઠતમ કોણ છે?" એવો પ્રશ્ન કર્યો તેનું પ્રજાપતિએ આપેલું ઉત્તર.	૪૧૨
૧ વાણી, નેત્ર, શ્રોત, મન ને ઉપસ્થના ક્રમથી ઉત્ક્રમણનું તથા પ્રવેશનું નિરૂપણ.	૪૧૨
૧ પ્રાણ ઉત્ક્રમણ કરવા માંડતાં ચલાયમાન થયેલાં વાગાદિકે કરેલી પ્રાણની સ્તુતિ તથા પ્રાણના અન્ન- વસનું પ્રતિપાદન.	૪૧૩
૨ શ્વેતકેતુનું પ્રવાહણરાજાની સભામાં ગમન.	૪૧૪
૨ પ્રવાહણરાજાએ કરેલા પાંચ પ્રશ્નોનું ઉત્તર દેવામાં શ્વેતકેતુના અસામર્થ્યનું નિરૂપણ.	૪૧૪
૨ ઉત્તર દેવાના અસામર્થ્યથી રાજાના કરેલા સત્કારોનો અનાદર કરીને પોતાના પિતા ઉદાલકપાસે આવીને શ્વેતકેતુએ તેમને કરેલું પાંચ પ્રશ્નોનું નિવેદન.	૪૧૫
૨ આવલા ઉદાલકમુનિની પ્રવાહણરાજાએ પૂછા કરી, ને તેમને વર માગવા કહ્યું.	૪૧૫
૨ ઉદાલકે પાંચ પ્રશ્નોનાં ઉત્તરો કહેવારૂપ વર માગ્યો.	૪૧૬
૨ પ્રવાહણરાજાએ દ્રવ્યાદિ માગવાનું ઉદાલકમુનિને કહ્યું.	૪૧૬
૨ "દ્રવ્યાદિ માગવાની ઇચ્છા નથી તેથી તમે તે પ્રશ્નોના ઉત્તરો કહો" એમ ઉદાલકમુનિએ કહે સતે "શાસ્ત્રવિધિથી વિદ્યા સંપાદન કરવાને ઇચ્છો" એમ પ્રવાહણરાજાએ જણાવ્યું, તેથી શરણમ્લસ્ટના કથનમાત્રવડે ઉદાલકમુનિએ પ્રવાહણરાજાની સમીપ વાસ કર્યો.	૪૧૬
૨ "આપને તે ઉત્તરો કહીશ" એમ વચન આપી રાજાએ પંચાગ્નિવિદ્યાનું નિરૂપણ કર્યું.	૪૧૬
૨ મૂએલાના અગ્નિહરણાદિકનું કથન.	૪૧૭
૨ પંચાગ્નિવેતાની ગતિનું પ્રતિપાદન.	૪૧૭
૨ પંચાગ્નિવિદ્યારસિત કેવલ કર્મ કરનારાઓના દક્ષિણમાર્ગનું નિરૂપણ.	૪૧૮
૩ મહાત્વની પ્રાપ્તિરૂપ ફલવાળા મથનામના કર્મનું કથન.	૪૧૮
૩ મંથકર્મના અંગરૂપ તેજા સ્પર્શનું કથન.	૪૨૦
૩ મંથકર્મના ઉદ્યમનનું (મહાશનું) કથન.	૪૨૦
૩ મંથકર્મના અંગરૂપ ભક્ષણનું કથન.	૪૨૦
૩ મંથકર્મની સ્તુતિસહિત સપ્રદાનનું કથન.	૪૨૧
૩ મંથકર્મમાં અપેક્ષિત સામગ્રીનું નિરૂપણ.	૪૨૨
૪ પુત્રમંથકર્મ.	૪૨૨
૫ ખિલકાંડના આચાર્યોની પરંપરા.	૪૨૨

૧૧. શ્રીશ્વેતાશ્વતરોપનિષત્.

વિષય	પૃષ્ઠાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧. પહેલો અધ્યાય		૪. ચોથો અધ્યાય	
શાનિપાઠ તથા જગત્ના કારણ આદિ માટે વેદવેત્તા- ઓના વિચાર.	૪૨૪	પરમાત્માના સર્વાત્માપણાનું તથા નિયંતાપણાનું નિરૂપણ.	૪૩૨
કલાદિ જગત્નું કારણ નથી, પણ માયા જગત્નું કારણ છે.	૪૨૪	જીવના તથા પરમાત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું કથન.	૪૩૨
સંસારની ચક્રરૂપતા તથા નદીરૂપતા.	૪૨૫	પરમાત્માના વાસ્તવસ્વરૂપમાં મંત્રદ્રષ્ટાનો અનુભવ.	૪૩૩
સંસારની પ્રાપ્તિનો હેતુ તથા મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ.	૪૨૬	૪. ચોથો અધ્યાય	
જીવઈશ્વરના વાસ્તવિક સ્વરૂપના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભ.	૪૨૬	ચિત્તશુદ્ધિ માટે પરમાત્માપ્રતિ મુમુક્ષુઓની પ્રાર્થના.	૪૩૩
પ્રધાનના ને ઈશ્વરના વિલક્ષણપણાના વિજ્ઞાનથી મોક્ષ- પ્રાપ્તિ.	૪૨૭	માયામાં રાગ રાજનારને બંધ ને તેમથી રાગ ત્યજનારને મોક્ષ.	૪૩૩
પરમાત્માના જ્ઞાનથી તથા ધ્યાનથી ધનારાં ફલ.	૪૨૭	શરીરમાં રહેલા જીવઈશ્વરની વિલક્ષણતા.	૪૩૩
બ્રહ્મ જ જ્ઞેય છે.	૪૨૭	શ્રીઈશ્વરના જ્ઞાનથી શોકરહિતપણાની પ્રાપ્તિ.	૪૩૪
ધ્યાનના અંગપણાવડે પ્રજાવનુ પ્રતિપાદન તથા તેમાં દષ્ટાંતો.	૪૨૭	બ્રહ્મવેત્તાના કૃતાર્થપણાનું નિરૂપણ.	૪૩૪
આત્માની બ્રહ્મરૂપતા.	૪૨૮	શ્રીઈશ્વર માયાવડે જગત્ રચ છે, ને જીવ તેમાં અવિદ્યાવડે બંધાય છે.	૪૩૪
૨. બીજો અધ્યાય		મૃદ્ધિનુ તથા શ્રીમહેશ્વરનુ સ્વરૂપ ને શ્રીમહેશ્વરમાં વિશ્વની કલ્પના.	૪૩૪
ચિત્તની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ માટે સૂર્યની પ્રાર્થના.	૪૨૮	શ્રીમહેશ્વરના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભ.	૪૩૪
યોગનું સંજેષમાં નિરૂપણ.	૪૨૮	મુમુક્ષુઓની શ્રીમહેશ્વરપ્રતિ પ્રાર્થના.	૪૩૪
આસનાદિના કથનપૂર્વક પ્રણવના આશ્રયવડે સસારના ઉલ્લંઘનનું કથન.	૪૨૯	શ્રીમહેશ્વરને જાણવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ.	૪૩૪
પ્રાણાયામનું વર્ણન.	૪૨૯	શ્રીમહેશ્વરનુ ભદ્રરહિતપણું તથા અપરિકિન્નપણું.	૪૩૫
યોગાનુજ્ઞાનયોગ્ય દેશનું કથન.	૪૨૯	પરમાત્માના જ્ઞાનથી અવિનાશીપણાની પ્રાપ્તિ.	૪૩૬
બ્રહ્માનુભવ પહેલાં ધનારી પ્રતીતિઓ.	૪૨૯	પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.	૪૩૬
ભૂતજયનો પ્રકાર ને ભૂતજયનું ફલ.	૪૨૯	૫. પાંચમો અધ્યાય	
યોગસિદ્ધિ જાણાવનારાં ચિહ્નો.	૪૨૯	શ્રીઈશ્વરના સ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૪૩૬
યોગ તથા તેનું ફલ.	૪૨૯	જીવના સ્વરૂપનું વર્ણન.	૪૩૬
જીવબ્રહ્મના અભેદનો સાક્ષાત્કાર થવાથી મોક્ષલાભ.	૪૩૦	જીવોને કર્મોવડે શરીરોની પ્રાપ્તિ.	૪૩૭
બ્રહ્મનું સર્વાત્માપકપણું તથા અંતરાત્માપણું.	૪૩૦	જીવને પરમાત્માના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભ.	૪૩૭
પ્રતિબંધક સંસ્કારાની નિવૃત્તિ માટે બ્રહ્મને નમસ્કાર.	૪૩૦	૬. છઠ્ઠો અધ્યાય	
૩. ત્રીજો અધ્યાય		કલાદિક જગત્નું કારણ નથી, પણ અવિદ્યા જગત્નુ કારણ છે.	૪૩૮
પરમાત્માનુ માયાવડે નિયંતાપણું ને તેને જાણવાથી ધનારું ફલ.	૪૩૦	શ્રીઈશ્વરના સ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૪૩૮
પ્રાણીઓના શરીરો તથા કર્ણો શ્રીઈશ્વરના છે, ને તે મજા છે.	૪૩૦	પરમાત્માના પદાર્થજ્ઞાનની સાધનપરપરા તથા જ્ઞાનનો પ્રકાર.	૪૩૮
મંત્રદ્રષ્ટાની શ્રીઈશ્વરપ્રતિ પ્રાર્થના.	૪૩૧	પરમાત્માની ઉપાસનાનુ પ્રતિપાદન.	૪૩૮
જ્ઞાનથી મોક્ષલાભનું નિરૂપણ.	૪૩૧	પરમાત્માના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભ તથા તેમાં વિદ્વાનનો અનુભવ.	૪૩૮
પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન.	૪૩૧	પરમાત્માના મહેશ્વરપણાના હેતુઓનું વર્ણન	૪૩૯
જ્ઞાનીના મોક્ષનું તથા અજ્ઞાનીના બંધનું કથન.	૪૩૧	મંત્રદ્રષ્ટાની પરમાત્માપ્રતિ પ્રાર્થના, ને પરમાત્માના જ્ઞાનથી પરમપુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ.	૪૩૯
શ્રીઈશ્વરનું સર્વાત્માપણું.	૪૩૧	પરમાત્માનું સ્વયંપ્રકાશપણું.	૪૪૦
પરમાત્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ.	૪૩૧	પરમાત્માના જ્ઞાનથી મોક્ષલાભ તથા પરમાત્માના સ્વરૂપનું કથન.	૪૪૦
અંતરાત્માનું સ્વરૂપ તથા તેને જાણવાથી ધનારું ફલ.	૪૩૨		

વિષય	પૃષ્ઠાંક
મુમુક્ષુએ પરમાત્માનું શરણ ઋણ કરવું જોઈએ.	૪૪૦
શરણ ઋણ કરવાવાગ્ય દેવનું સ્વરૂપ.	૪૪૦
પરમાત્માના જ્ઞાતિના માંસના બાળાબ.	૪૪૦
અલ્પભાગ્યવાળાને જીવવિદ્યા સુલભ નથી.	૪૪૦

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શાંતચિત્તવાળા પુત્ર વા શિષ્ય જીવવિદ્યાના અધિ- કારી છે.	૪૪૧
પરમાત્માની ને સદ્ગુરુની ભક્તિવાળાને જ જીવવિદ્યા- ના અનુભવનો લાભ થાય છે.	૪૪૧

૧૨. શ્રીકેવલ્યોપનિષત્.

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શ્રીઆશ્વલાયનનું જીવવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે ભગવાન જીભાપાસે જવું, તેમણે કરેલી પ્રાર્થના, તેમણે નિવે- દન કરેલું જીવવિદ્યાનું માહાત્મ્ય, તથા ભગવાન જીભાએ તેમને કરેલાં ઉપદેશ.	૪૪૨
કર્મના ત્યાગવડે જીવભાવની પ્રાપ્તિ તથા પતિનાં વિશેષણો.	૪૪૨
ધ્યાનયોગની સિદ્ધિ માટે સ્થલ તથા આસનાદિનું કથન.	૪૪૨
જ્ઞાનવડે જીવભાવની પ્રાપ્તિ. અન તેથી ક્રિતરતા અધિ- કારીને ધ્યાનવડે જીવભાવની પ્રાપ્તિ.	૪૪૩

ક્રમ	ઉપનિષદ	પૃષ્ઠાંક
૧૩	અજમાલિકાઉપનિષદનો સાર.	૪૪૫
૧૪	અશિઉપનિષદનો સાર	૪૪૬
૧૫	અદ્યપનારકાઉપનિષદનો સાર.	૪૪૭
૧૬	અધ્યાત્મ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૪૮
૧૭	અથર્વશિષ્યો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૪૯
૧૮	અથર્વશિર.ઉપનિષદનો સાર.	૪૪૯
૧૯	અન્નપૂર્ણાઉપનિષદનો સાર.	૪૫૦
૨૦	અમૃતનાદાઉપનિષદનો સાર.	૪૫૩
૨૧	અમૃતબિદુઉપનિષદનો સાર	૪૫૪
૨૨	અવધુતો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૫૫
૨૩	અવ્યકાપ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૫૫
૨૪	આત્મોપનિષદનો સાર	૪૫૬
૨૫	આત્મપ્રજ્ઞો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૫૬
૨૬	આત્મયુગોપનિષદનો સાર.	૪૫૭
૨૭	આશ્રમા.ઉપનિષદનો સાર	૪૫૮
૨૮	એકાદશા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૫૯
૨૯	કઠરકાંડો.ઉપનિષદનો સાર	૪૫૯
૩૦	કઠકુન્ડિ.ઉપનિષદનો સાર	૪૬૦
૩૧	કલિસનારકાંડો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૧
૩૨	કાલાત્મિકરુદાંડો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૧
૩૩	કુડિ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૧
૩૪	કુપ્પરા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૨
૩૫	કાષીપત્રિકા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૩
૩૬	ક્ષુરિકા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૪
૩૭	ગણપતિ.ઉપનિષદનો સાર	૪૬૫
૩૮	ગર્ભો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૫
૩૯	ગારુડ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૬

વિષય	પૃષ્ઠાંક
અસગ જીવમાં માયાવડે સંસારની પ્રતીતિ.	૪૪૩
જીભા જ સર્વ જગત્ની કલ્પના તથા મહાવાક્યનો અર્થ	૪૪૪
જ્ઞાનનું ફલ, આત્માનું પ્રપચથી વિલક્ષણપદ્મ, તથા તેનું જગત્કારણપદ્મ.	૪૪૪
આત્માનું દુર્બોધપદ્મ તથા અવિકારીપદ્મ.	૪૪૪
આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાતાને થનારું ફલ.	૪૪૫
અશુદ્ધ અતઃકરણવાળા પુરુષને અતઃકરણની શુદ્ધિના ઉપાયનું કથન.	૪૪૫

ક્રમ	ઉપનિષદ	પૃષ્ઠાંક
૪૦	ગોપાલતાપનીયો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૬૭
૪૧	ગોપીયદનાં.ઉપનિષદનો સાર	૪૬૮
૪૨	ચાક્ષુષા.ઉપનિષદનો સાર	૪૬૮
૪૩	ચુલિકાં.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૦
૪૪	જાભાલો.ઉપનિષદનો સાર	૪૭૦
૪૫	જાભાલિ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૧
૪૬	તારસારા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૨
૪૭	તુરીયાતીતો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૨
૪૮	તજ્જે.ઉપનિષદનો સાર	૪૭૩
૪૯	ત્રિપાદિ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૩
૫૦	ત્રિપુરાતાપનીયા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૪
૫૧	ત્રિપુર.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૫
૫૨	ત્રિશિખિ.ઉપનિષદનો સાર	૪૭૬
૫૩	દક્ષિણામૂર્તિ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૬
૫૪	દનાત્રય.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૬
૫૫	દેવી.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૭
૫૬	ધ્યાનબિદુ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૭
૫૭	નાદિ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૮
૫૮	નારદપરિવ્રાજકા.ઉપનિષદનો સાર.	૪૭૮
૫૯	નારાયણ.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૧
૬૦	નિરાલભો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૧
૬૧	નિર્વાણો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૨
૬૨	નીલરુદ્રો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૨
૬૩	નૃસિંહતાપનીયો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૨
૬૪	પચજીવો.ઉપનિષદનો સાર	૪૮૩
૬૫	પરબ્રહ્મો.ઉપનિષદનો સાર	૪૮૪
૬૬	પરમહસો.ઉપનિષદનો સાર.	૪૮૪

ક્રમ	ઉપનિષદ	પૃષ્ઠાંક	ક્રમ	ઉપનિષદ	પૃષ્ઠાંક
૬૭	પરમહંસપરિવ્રાજકોપનિષદનો સાર.	૪૮૫	૯૪	રામરહસ્યોપનિષદનો સાર.	૫૦૨
૬૮	પાશુપતબ્રહ્મોપનિષદનો સાર.	૪૮૬	૯૫	રુદ્રહૃદયોપનિષદનો સાર.	૫૦૨
૬૯	પિંડોપનિષદનો સાર.	૪૮૬	૯૬	રુદ્રાભિષેકોપનિષદનો સાર.	૫૦૩
૭૦	પૈંગલોપનિષદનો સાર.	૪૮૬	૯૭	વજ્રસૂચીઉપનિષદનો સાર.	૫૦૩
૭૧	પ્રાણાગ્નિહોત્રોપનિષદનો સાર.	૪૮૭	૯૮	વરદતાપનીયોપનિષદનો સાર.	૫૦૪
૭૨	બહુવ્ર્યોપનિષદનો સાર.	૪૮૮	૯૯	વસિષ્ઠોપનિષદનો સાર.	૫૦૪
૭૩	બૃહજજ્ઞાલોપનિષદનો સાર.	૪૮૮	૧૦૦	વાયુદેવોપનિષદનો સાર.	૫૦૬
૭૪	બ્રહ્મોપનિષદનો સાર.	૪૮૯	૧૦૧	શરભોપનિષદનો સાર.	૫૦૬
૭૫	બ્રહ્મવિદ્યુપનિષદનો સાર.	૪૮૯	૧૦૨	શાટ્ટવાયનીયોપનિષદનો સાર.	૫૦૭
૭૬	બ્રહ્મવિદ્યોપનિષદનો સાર.	૪૯૦	૧૦૩	શાંડિલ્યોપનિષદનો સાર.	૫૦૭
૭૭	ભસ્મજ્ઞાલોપનિષદનો સાર.	૪૯૦	૧૦૪	શારીરકોપનિષદનો સાર.	૫૧૦
૭૮	ભાવનોપનિષદનો સાર.	૪૯૦	૧૦૫	શુકરહસ્યોપનિષદનો સાર.	૫૧૦
૭૯	ભિશ્વકોપનિષદનો સાર.	૪૯૦	૧૦૬	શ્રીજ્ઞાલદર્શનોપનિષદનો સાર.	૫૧૧
૮૦	મંડલબ્રાહ્મણોપનિષદનો સાર.	૪૯૧	૧૦૭	ષટ્ટ્યકોપનિષદનો સાર.	૫૧૩
૮૧	મંત્રિકબ્રાહ્મણનો સાર.	૪૯૨	૧૦૮	સંન્યાસોપનિષદનો સાર.	૫૧૪
૮૨	મહાવાક્યોપનિષદનો સાર.	૪૯૨	૧૦૯	સરસ્વતીરહસ્યોપનિષદનો સાર.	૫૧૪
૮૩	મહોપનિષદનો સાર.	૪૯૨	૧૧૦	સર્વોપનિષદનો સાર.	૫૧૫
૮૪	મુક્તિકોપનિષદનો સાર.	૪૯૨	૧૧૧	સાવિત્રીઉપનિષદનો સાર.	૫૧૫
૮૫	મુદ્ગલોપનિષદનો સાર.	૪૯૪	૧૧૨	સીતાઉપનિષદનો સાર.	૫૧૫
૮૬	મૈત્રાયણીઉપનિષદનો સાર.	૪૯૪	૧૧૩	સુબાલોપનિષદનો સાર.	૫૧૬
૮૭	મૈત્રેયીઉપનિષદનો સાર.	૪૯૬	૧૧૪	સુર્યોપનિષદનો સાર.	૫૧૬
૮૮	યાજ્ઞવલ્ક્યોપનિષદનો સાર.	૪૯૭	૧૧૫	સોભામલક્ષ્મીઉપનિષદનો સાર.	૫૧૬
૮૯	યોગકુંડલિનીઉપનિષદનો સાર.	૪૯૮	૧૧૬	સ્કંદોપનિષદનો સાર.	૫૧૬
૯૦	યોગચૂડામણિઉપનિષદનો સાર.	૪૯૯	૧૧૭	હંસોપનિષદનો સાર.	૫૧૭
૯૧	યોગતત્ત્વોપનિષદનો સાર.	૫૦૧	૧૧૮	હયગ્રીવોપનિષદનો સાર.	૫૧૭
૯૨	યોગશિખોપનિષદનો સાર.	૫૦૧		બ્રહ્મનામાવલિસ્તોત્ર, ભાષાંતરસહિત.	૫૧૮
૯૩	રામતાપનીયોપનિષદનો સાર.	૫૦૧			

ॐ

શ્રીસદ્ગુરુવિજયતેતમામ્

શ્રીઉપનિષદો

તાત્પર્યદીપિકાસહિત

મંગલાચરણ તથા ટીકાના આરંભની પ્રતિજ્ઞા

ચન્માયારહિતં શુદ્ધમક્ષરં ચાવ્યયં પરમ્ । સત્યં પરમ્ ધીમહી ॥

સત્યં જ્ઞાનસુખાનન્તં તદહં બ્રહ્મ નિર્મયમ્ ॥ ૧॥

યત્કુપાલવમાત્રેણ મૂઢસ્ત્યજતિ મૂઢતામ્ ।

પાતુ વઃ સદ્ગુરુઃ શાન્તસ્તાપત્રયવિનાશકઃ ॥ ૨॥

પ્રણમ્ય સદ્ગુરું શ્રેષ્ઠમજ્ઞાનધ્વાતમાસ્કરમ્ ।

વ્યાખ્યેયં શ્રુતિવાક્યાનાં યથાબુદ્ધિઃ કિતન્યતે ॥ ૩॥

વિવેચનઃ—માયા તથા તેના કાર્યરૂપ નામરૂપાત્મક પ્રપંચથી રહિત, અવિદ્યારૂપ મલના અભાવથી નિર્મલ, અવિનાશી, અવિકારી, માયા ને માયાનાં કાર્યોથી પર (સુક્ષ્મ તથા વ્યાપક), સત્ય (ત્રિકાલાબાધ્ય), અલુપ્તપ્રકાશ, નિરતિશય આનંદ, ત્રણ પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત તથા સર્વ પ્રકારના ભયથી રહિત જે બ્રહ્મ (નિરતિશય વ્યાપક વસ્તુ) તે હું હું. ૧

જેની દયાના લેશમાત્રથી સ્વસ્વરૂપના બોધથી રહિત અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાની મૂઢતાને ત્યજે છે— આત્મતત્ત્વને જાણનાર થાય છે તે આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક ને આધિદેવિક એ ત્રણ પ્રકારના તાપની ઐકાંતિક અને આત્મંતિક નિવૃત્તિ કરનારા તથા મનને વશ પર્તાવનારા શ્રીસદ્ગુરુ (સત્—ત્રિકાલાબાધ્ય વસ્તુ, તેનો યથાર્થ ઉપદેશ કરીને શિષ્યના હૃદયમાં રહેલ ગુ—અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર, તેને રુ—અત્યંત નિવૃત્ત કરનાર) પરમાત્મા અજ્ઞાન ને અજ્ઞાનનાં કાર્ય જે શોકમોહાદિ તેથી તમારું રક્ષણ કરો. ૨

અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં શ્રીસૂર્યજેવા ઉત્તમ અંતર્યામિરૂપ શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્માને શ્રદ્ધા-ભક્તિસહ પ્રણામ કરી શ્રુતિવાક્યોની (શ્રીવાજસનેયસંહિતોપનિષદાદિ ઉપનિષદોની) આ તાત્પર્યદીપિકા-નામની વ્યાખ્યા યથામતિ લખાય છે. ૩

ગ્રંથની નિર્વિઘ્ને સમાપ્તિ થવા ગ્રંથારંભમાં મંગલાચરણ કરવાનો શિષ્ટસંપ્રદાય છે. એ મંગલાચરણ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનાં છે, વસ્તુનિર્દેશરૂપ (જે વસ્તુનું ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરવાનું હોય તે વસ્તુના કથનરૂપ), નમસ્કારરૂપ (પોતાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવારૂપ) ને આશીર્વાદરૂપ (સ્વવાંછિત વા શિષ્યવાંછિત અર્થની યાચનારૂપ). શ્રેયસકર્મમાં ઘણાં વિઘ્નો હોય છે એમ જાણી તેમની નિવૃત્તિ માટે અત્રે તે ત્રણે પ્રકારનાં મંગલાચરણો કરવામાં આવ્યાં છે. પ્રથમ શ્લોકમાં જીવઈશનો અભેદ જે આ ગ્રંથનો વિષય છે તે વિષયના કથનરૂપ મંગલ કરવામાં આવ્યું છે તેથી તે વસ્તુનિર્દેશરૂપ મંગલાચરણ છે. બીજા શ્લોકમાં આશીર્વાદરૂપ મંગલાચરણ છે, અને ત્રીજા શ્લોકમાં પૂર્વાર્ધમાં નમસ્કારરૂપ મંગલાચરણ છે, તથા તે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં ટીકારૂપ ગ્રંથના આરંભની પ્રતિજ્ઞા છે.

૧. શ્રીવાજસનેયસંહિતોપનિષત્

તાત્પર્યદીપિકાસહિત

કોઈ ઋષિ અન્નનું બહુ દાન કરતાં હતા તેથી તેમનું ઉપનામ વાજસનિ (વાજ=અન્ન, સનિ=દાન કરનાર) પડ્યું હતું. તે વાજસનિના પુત્ર યાજ્ઞવલ્ક્ય હતા તેથી શ્રીયાજ્ઞવલ્ક્યમુનિનું અન્ય નામ વાજસનેય પણ છે. તે વાજસનેયને શ્રીસૂર્યભગવાનની કૃપાથી જે વેદની પ્રાપ્તિ થઈ તે વાજસનેયસંહિતા કિંવા શુક્લ-યજુર્વેદ કહેવાય છે. જે વેદના મંત્રોનાં પદોની યથા-યોગ્ય સંધિ કરેલી હોય એવો વેદ સંહિતા કહેવાય છે. શુક્લયજુર્વેદના ચાળીશ અધ્યાય છે, તેમાં પ્રથમના ૩૯ અધ્યાયમાં ચિત્તશુદ્ધિમાં ઉપયોગી કર્મોનું નિરૂપણ છે, અને ચાળીશમા અધ્યાયમાં જ્ઞાનકાંડનું કથન છે. એ ચાળીશમા અધ્યાયમાં જ્ઞાનનું નિરૂપણ હોવાથી જ તેનું અહીં વાજસનેયસંહિતાની ઉપનિષત્ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. શ્રીસદ્ગુરુના ચરણારવિંદની સમીપ ભેસવાથી પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન, અથવા પ્રત્યગ-ભિન્ન બ્રહ્મની સમીપ લઈ જઈને અવિદ્યાદિ સંસાર-કારણની અત્યંત નિવૃત્તિ કરનારી બ્રહ્મવિદ્યા ઉપનિષદ્ કહેવાય છે. બ્રહ્મવિદ્યા એ ઉપનિષદ્નો મુખ્યાર્થ છે, અને તે બ્રહ્મવિદ્યાની અધિકારીને પ્રાપ્તિ કરાવનાર વેદના અંત(રહસ્ય)ભાગનું નામ પણ ઉપનિષત્ કહે-વાય છે, પરંતુ તે તેનો ગૌણાર્થ છે.

વેદના અંતરૂપ ઉપનિષદોના પાઠનો આરંભ કરતી વેલા તથા સમાપ્તિએ જે વેદની તે ઉપનિષત્ હોય તે વેદની ઉપનિષદોનો શાંતિપાઠ ભણવાનો મુક્તિકા-ઉપનિષદને આધારે વિદ્વાનોનો સંપ્રદાય છે. એમાં શ્રીશુક્લયજુર્વેદની ઉપનિષદોનો શાંતિપાઠ આ પ્રમાણે છે:-

ૐ । પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણત્વર્ણમુદત્યતે । પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥^૧ ૐ જ્ઞાન્તિઃ જ્ઞાન્તિઃ જ્ઞાન્તિઃ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પૂર્ણ [છે,] આ પૂર્ણ [છે,] પૂર્ણથી

૧. આ ઉપનિષદના પ્રથમમંત્રમાં પહેલો શબ્દ **ઈંશા** છે તેથી આ ઉપનિષદનું નામ **ઈંશોપનિષત્** પણ કહેવાય છે.

૨. આ મંત્ર શ્રીબૃહદારણ્યકઉપનિષદના પાંચમા અધ્યાય-ના પ્રથમબ્રાહ્મણી પ્રથમકંડિકાના પૂર્વાર્ધરૂપ છે.

પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. પૂર્ણના પૂર્ણને લઈને પૂર્ણ જ અવશેષ રહે છે. ૐ શાંતિ [થાઓ,] શાંતિ [થાઓ,] શાંતિ [થાઓ.]

વિવેચનઃ—આ એટલે તત્પદનો લક્ષ્યાર્થ જે નિરુ-પાધિક ચેતન તે પૂર્ણ એટલે નિરતિશય વ્યાપક છે. આ એટલે ત્વ(જીવ)પદનો લક્ષ્યાર્થ જે અવિદ્યારૂપ ઉપાધિ-થી રહિત ચેતન તે પણ બ્રહ્મરૂપ હોવાથી નિરતિશય વ્યાપક છે. પૂર્ણ એટલે કારણબ્રહ્મથી (માયાવિશિષ્ટ-ચેતનથી) પૂર્ણ એટલે કાર્યબ્રહ્મ (સુક્ષ્મશરીરોની સમષ્ટિરૂપ વિશેષણવાળું ચેતન) ઉત્કૃષ્ટ એટલે વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે, ને તેનાથી વિરાટ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. પૂર્ણ એટલે કાર્યબ્રહ્મના, અસ્તિ ભાતિ ને પ્રિયરૂપ પૂર્ણભાવને લઈને આત્યંતિકપ્રલયના—જ્ઞાનવંતે થનારા કારણસંહિત કાર્યના લયના—સમયમાં પૂર્ણ એટલે સચ્ચિદાનંદ જ અવશેષ રહે છે. આ શાંતિપાઠમાં ત્રણે કાલમાં પરમશાંતરૂપ જે બ્રહ્મ છે તેનું સ્વરૂપ સમજાવી સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું છે. ૐ જ્ઞાન્તિઃ જ્ઞાન્તિઃ જ્ઞાન્તિઃ એમાં ૐ એ શબ્દવડે સગુણનિર્ગુણબ્રહ્મના નામનું કથન છે, અને ત્રણ વાર જ્ઞાન્તિઃના ઉચ્ચારણ-થી આ ઉપનિષદનું અધ્યયન કરનારાઓની, પોતાના સ્થુલશરીરના, સુક્ષ્મશરીરના અને કારણશરીરના જવરોની વા આધ્યાત્મિકાદિ ત્રણ તાપોની નિવૃત્તિ કરવા માટે દયાલુ પરમાત્મપ્રતિ પ્રાર્થના છે.

આ ઉપનિષદની અઠાર કંડિકાઓ (મંત્રો) છે. શુક્લયજુર્વેદની પંદર શાખાઓમાં કાલ્પશાખા પ્રથમ-શાખા ગણાય છે, તેથી આચાર્યભગવાને (પૂજ્યચરણ શ્રીશંકરભગવાને) તે શાખાના પાઠ પ્રમાણે મંત્રો લઈ તે પર ભાષ્ય કર્યું છે. તે પાઠમાં ને માધ્યંદિનશાખાના પાઠમાં થોડો ભેદ છે. અત્ર મૂલમાં કાલ્પશાખાનો પાઠ રાખી માધ્યંદિનશાખાનો પાઠભેદ તથા તેનો અર્થ વિવેચનમાં દર્શાવવામાં આવશે, કે જેથી બંને શાખા-વાળાને આ ટીકા ઉપયોગી થાય. આ ઉપનિષદની પ્રથમ કંડિકા આ છે:-

ઈંશા વાસ્યમિદં સર્વં વત્તિક્ષ્ણ જગત્યાં જગત્ ।
તેન ત્વક્ષેન ભુઙ્ગીથા મા ગૃધઃ કલ્પસ્વિહ્નનમ્ ॥ ૧ ॥

ૐ

પૂજ્યપાદ બ્રહ્મનિષ્ઠ
મહારાજ શ્રીમન્નથુરામશર્માજીપ્રણીત

પુસ્તકોનું વિજ્ઞાપન

—: આનંદાશ્રમનાં પુસ્તકો મળવાનાં સ્થળો:—

(૧) શ્રી વ્યવસ્થાપક, આનંદાશ્રમ, બીલખા. (સૌરાષ્ટ્ર). ફોન : ૦૨૮૫-૨૬૮૩૨૫૫ (૨) આનંદાશ્રમ, રાજનગર સોસાયટી, NID પાછળ, પાલડી, અમદાવાદ-૭. ફોન : ૨૬૬૨૩૯૨૭ (૩) મેસર્સ શૈલેશ એન્ડ કું. નદીયા રોડ, સ્પ્રેઇન માર્કેટ પાછળ, બાવાગોર પાસે, જામનગર. ફોન : ૨૫૫૩૯૬૬ (૪) શ્રી વ્યવસ્થાપક, આનંદાશ્રમ, શિવાજીનગર, આશ્રમ રોડ, સાવરકુંડલા. (૫) શ્રી લક્ષ્મીદાસ મોહનલાલ કંપની, કેદારેશ્વર રોડ, પોરબંદર. ફોન : ૨૨૪૫૦૫૦ (૬) રાધેશ્યામ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, એલ.આઈ.જી. ૧૬૭, આનંદનગર, ભાવનગર-૧. ફોન : ૯૪૨૬૬૫૬૫૫૧ (૭) સોનાડપા આઈસ્ક્રીમ, ભક્તિનગર સર્કલ, રાજકોટ-૨. ફોન : ૨૨૩૧૦૯૭, ૨૨૪૩૭૩૭ (૮) શ્રી હર્ષદરાય વી. વેડીયા, સાગરદર્શન ટાવર નં. ૪, બ્લોક નં. ૪૦૧, સેક્ટર નં. ૧૮, નેડલ (વેસ્ટ) નવી મુંબઈ. ફોન : ૦૨૨-૨૩૭૫૭૨૭૬, ૯૮૨૧૪૨૪૦૦૩. (૧૦) મુમુક્ષુ યુવક મંડળ-મોજીદા, તા. યુડા/લીંબડી, જી. સુરેન્દ્રનગર. મો. ૯૪૨૯૨ ૮૦૭૮૨